

Державна установа
«Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»

КІНДЗЕРСЬКИЙ Юрій Вікторович

УДК 338.45.02(477)

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА
СТРУКТУРНО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ**

08.00.03 – економіка та управління
національним господарством

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Державній установі «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Науковий консультант

доктор економічних наук, професор,
академік НАН України,
заслужений діяч науки і техніки України
ГЕСЦЬ Валерій Михайлович,
Державна установа «Інститут економіки та
прогнозування НАН України», директор.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
заслужений економіст України
КИЗИМ Микола Олександрович,
Науково-дослідний центр індустріальних
проблем розвитку НАН України, директор;

доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
БОДРОВ Володимир Григорович,
Національна академія державного управління
при Президентові України, завідувач кафедри
управління національним господарством та
економічної політики;

доктор економічних наук, професор
ЛЯШЕНКО Вячеслав Іванович,
Інститут економіки промисловості НАН України,
завідувач відділу проблем регуляторної політики
та розвитку підприємництва.

Захист відбудеться 10 грудня 2015 р. о 14 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.239.01 у Державній установі «Інститут економіки та прогнозування НАН України» за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України» за адресою: 01011, м. Київ, вул. Панаса Мирного, 26.

Автореферат розісланий 9 листопада 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Левчук Н. І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Стан і проблеми розвитку вітчизняної промисловості безпосередньо визначають на сучасному етапі та визначатимуть у майбутньому якість та рівень життя населення України. У промисловості зайнята п'ята частина громадян працездатного віку, нею забезпечується майже половина загального обсягу випуску продукції країни, через її коопераційні зв'язки економіка нашої країни тісно інтегрована у світову економіку. Від роботи промисловості значною мірою залежить внутрішня економічна ситуація. Великі промислові підприємства часто є містоутворюючими, навколо них формуються міські агломерації та інфраструктура. Занепад галузі призводить до деградації і вимирання цілих промислових регіонів, збільшуючи соціальну напругу в країні, провокуючи політичні кризи і суспільний радикалізм.

Актуальність теми. За чверть століття так званих «ринкових реформ» промислове виробництво в Україні і досі не може досягти рівня 1990 р. На межі зникнення опинились передові високотехнологічні галузі, зруйновано сотні унікальних підприємств, які за відповідної державної політики могли б стати лідерами науково-технологічного розвитку країни, забезпечивши її стабільність та високі стандарти життя громадян. Нині діючий виробничий апарат не здатен задовольнити більшість внутрішніх потреб країни. Він значною мірою фізично зношений та морально застарілий. Вітчизняні суб'єкти господарювання зазнають дедалі більшого тиску іноземних конкурентів, протистояти яким стає дедалі важче. Держава практично втратила свій вплив і контроль над процесами в промисловості, завдаючи своєю бездіяльністю ще більшої шкоди галузі. Практика реформ засвідчила, що ні ринок, ні держава, в їх нинішньому стані не спроможні вивести галузь на траєкторію зростання та якісного оновлення. Саме тому проблеми модернізації економіки загалом та промисловості зокрема як ніколи актуальні. Від успішності їх розв'язання, без перебільшення, напряду залежить збереження у найближчому майбутньому автентичності українського суспільства та його державності. На сьогоднішній день у політиків та експертів немає єдності поглядів щодо змісту модернізації, її цілей та засобів ні в теоретичному, ні в практичному сенсі. Питанням модернізації присвятили свої праці чимало вчених.

Серед зарубіжних авторів її вивченню у рамках розроблення «стадіальної» теорії економічного зростання були присвячені праці У. Росту (W. Rostow). Проблеми прискорення (чи кардинальних зламів) у розвитку суспільства як проявів модернізації досліджували С. Джиліс (S. Gillis), Д. Перкінс (D. Perkins) та М. Ромер (M. Roemer). Вивченню модернізації як процесу «вестернізації» або переходу від традиційних (постколоніальних) суспільств до економічної та політичної моделі розвинених країн Заходу присвячували свої роботи Ф. Дарлін (F. Darling) та Р. Арон (R. Aron). С. Ханінгтон (S. Huntington) виділив основні класифікаційні ознаки модернізації. Засади економічної компаративістики у її проведенні запропонував Гж. Колодко в рамках розробленої ним теорії збігу обставин розвитку. В. Полтерович, В. Попов та О. Аузан досліджували питання модернізації у контексті врахування інституційних особливостей та обмежень соціально-економічних систем, В. Іноземцев – у контексті переходу до постіндустріального суспільства та глобалізації, Г. Клейнер – під кутом зору теорії систем, Р. Грінберг та Є. Ясин – з позицій моделювання соціальних аспектів та наслідків модернізації.

Пріоритет у дослідженні питань модернізації серед українських вчених належить В. Бодрову, А. Гальчинському, В. Гейцю, А. Гриценку, які присвятили свої роботи розробленню та обґрунтуванню її ліберально-демократичних засад. Л. Шинкарук вивчала модернізацію під кутом зору нормалізації процесів відтворення основного капіталу як невід'ємної складової процесу модернізації виробництва, а І. Крючкова – з позицій забезпечення структурної гармонізації та конкурентоспроможності економіки.

Модернізація промисловості безпосередньо залежить від обраної для її проведення моделі промислової політики, яка б адекватно враховувала поточну ситуацію та мала б відповідний пакет засобів для досягнення цілей модернізації. Проблема вибору ефективної моделі політики доволі складна і вирішити її належним чином, як засвідчила і світова, і вітчизняна практика, не завжди вдається. Досить часто така політика має ситуативний і кон'юнктурний характер, безпосередньо залежить від домінуючої в країні суспільної та економічної ідеології, формується на основі усталених неформальних взаємовідносин і правил поведінки між державою, бізнесом і суспільством, що відповідно визначає цілі, загальну стратегію та специфіку інструментарію розвитку промисловості. Саме тому дослідження проблематики промислової політики становить чималий інтерес для науковців.

Закордоном свої пошуки у цьому напрямі ведуть чимало вчених. Зокрема Ж. Тіроль (J. Tirole) присвятив свої праці розробленню теорії промислової організації; Дж. Ріфкін (J. Rifkin) розкриває проблеми третьої промислової революції у світі, Д. Родрік (D. Rodrik), Х.-Дж. Чанг (Ha-Joon Chang) та Е. Райнерт (E. Reinert) вивчають проблеми винайдення ефективних засобів та інструментів стимулювання розвитку промисловості за різних економічних умов. Російські вчені О. Татаркін та Є. Примаков зосереджуються на проблемах розробки ефективних моделей промислової політики у трансформаційних економіках, С. Губанов – на питаннях формування конкурентоспроможних організаційних структур у виробництві.

В Україні різним аспектам промислової політики присвячують свої роботи провідні вітчизняні науковці. Так, О. Амоша, В. Вишневський та Л. Збаразська зосереджують свою увагу на проблемах розробки «матричної» моделі промислової політики в умовах системних дисбалансів розвитку; В. Ляшенко досліджує регіональний аспект промислової політики та проблеми старопромислових регіонів; О. Алимов, Л. Дейнеко, та М. Якубовський – питання виявлення факторів, умов формування та оцінки промислового потенціалу країни у контексті пошуку резервів для стимулювання виробництва; М. Кизим вивчає індустріальні проблеми розвитку великих мегаполісів; питанням науково-технологічного та інноваційного забезпечення розвитку промисловості присвячують свої роботи Ю. Бажал, І. Єгоров, О. Лапко, І. Одотюк, О. Саліхова.

Існуючий науковий доробок вчених є суттєвим внеском у розвиток сучасних теоретичних уявлень щодо змісту процесів модернізації економіки і суспільства та ролі промисловості та промислової політики у її забезпеченні. Між тим коло питань для подальших досліджень цієї проблематики не зменшується. Потребують подальшого вивчення і систематизації різні погляди на зміст модернізації суспільства та економіки в умовах поширення чергової хвилі промислової революції. Науковий інтерес представляє вивчення характеристик та еволюції моделей промислової політики у

світі під призмою вирішення задач модернізації. Окремими напрямками подальших наукових пошуків є з'ясування інституційних недоліків забезпечення державної політики в промисловості та чинників дестабілізації відтворювальних процесів у ній, обґрунтування можливостей застосування сучасних специфічних інституційних форм, зокрема інститутів розвитку, у стимулюванні структурних перетворень, формування умов активізації регулюючої і стимулюючої функції державного замовлення. З урахуванням цих напрямів доцільно розробити засади нової стратегії розвитку і структурно-технологічної модернізації промисловості та визначити модель і механізми промислової політики її реалізації в контексті необхідності реагування на соціально-економічні та воєнно-політичні виклики у розбудові українського суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось автором у рамках науково-дослідних робіт ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» за відомчою тематикою фундаментальних досліджень НАН України.

Основні положення й висновки дисертаційного дослідження дістали відображення у заключних наукових звітах по НДР:

– «Формування конкурентного середовища та прогнозування розвитку промислового потенціалу» (№ ДР 0105U007096). *Особистий внесок* – обґрунтовано зміст промислової політики в системі державного регулювання та управління економікою у світлі еволюції її моделей та спроможності розв'язання задач модернізації промисловості;

– «Світогосподарська диспропорційність та політика економічного зростання України» (№ ДР 0108U002103). *Особистий внесок* – з'ясовано організаційно-управлінські та інституційні обмеження розроблення та реалізації ефективної промислової політики в Україні; обґрунтовано доцільність прискореного формування інститутів розвитку як спеціальних засобів забезпечення структурних змін і процесів модернізації в економіці та промисловості;

– «Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток» (№ ДР 0111U002605). *Особистий внесок* – охарактеризовано сучасні тенденції розвитку та виявлено основні фактори розвитку світового і вітчизняного промислового виробництва; розроблено засади державної стратегії і модель політики структурно-технологічної модернізації промисловості України.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток засад державної політики структурно-технологічної модернізації промисловості.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішити такі завдання:

– розвинути теоретичні положення щодо цілей, напрямів і значення процесів модернізації в суспільстві та економіці й обґрунтувати їх зв'язок з модернізацією промисловості та промисловою політикою;

– розкрити особливості змісту промислової політики в системі державного регулювання та управління економікою у світлі еволюції моделей цієї політики в світі та спроможності розв'язання задач модернізації промисловості;

– охарактеризувати сучасні тенденції розвитку та виявити основні фактори модернізації світового і вітчизняного промислового виробництва;

– з'ясувати організаційно-управлінські та інституційні обмеження розроблення і реалізації ефективної промислової політики в Україні;

– обґрунтувати доцільність прискореного формування інститутів розвитку як спеціальних засобів забезпечення структурних змін та процесів модернізації у промисловості;

– запропонувати напрями відновлення регулюючої і стимулюючої функції державного замовлення у проведенні промислової політики;

– розвинути засади державної стратегії та запропонувати ефективну модель політики структурно-технологічної модернізації промисловості України.

Об'єкт дослідження – суспільно-економічні процеси, що характеризують явище структурно-технологічної модернізації промисловості України.

Предмет дослідження – державна політика, фактори її формування та засоби реалізації щодо забезпечення структурно-технологічної модернізації промисловості.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність методів наукового пізнання, що дало можливість реалізувати концептуальну єдність дисертаційного дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний і системний підходи, згідно з якими всі процеси, що так чи інакше характеризують явище модернізації у сфері промислового виробництва, проаналізовано у взаємозв'язку й розвитку. Теоретичну основу дослідження становить критичний аналіз фундаментальних праць з теорій економічного розвитку, модернізації, промислової політики, стратегічного планування. *Логіко-діалектичний та історичний методи* застосовувалися для розкриття особливостей еволюції моделей промислової політики у світлі їх взаємозв'язку з цілями модернізації на різних етапах економічного розвитку; *методи аналізу і синтезу, статистичних порівнянь, групування, вибірки* – для аналізу сучасного стану світового та вітчизняного промислового виробництва, оцінки відтворювальних та інвестиційних процесів; *функціональний* – для оцінки якості вітчизняної промислової політики з точки зору впливу на процеси переструктурування і технологічного оновлення виробництва, обґрунтування доцільності формування інститутів розвитку як засобів забезпечення структурних змін; *системно-структурний* – для виявлення організаційних, ринкових та інституційних обмежень та розроблення засад державної стратегії структурно-технологічної модернізації промисловості.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розв'язанні важливої науково-прикладної проблеми – розвитку та обґрунтуванні теоретичних засад і практичних механізмів формування та реалізації державної політики структурно-технологічної модернізації промисловості України. Основні теоретичні і практичні результати дисертаційної роботи, які характеризують її наукову новизну, такі:

уперше:

– розвинуто основи соціально-ендогенної стратегії розвитку промисловості на засадах поєднання положень теорій ендogenous зростання, стадій розвитку, інституціональної, стратегічного планування. Це дозволило розглядати стратегію як ключовий, проте наразі відсутній, системоутворюючий елемент організації державного управління промисловістю, що включає обґрунтування напрямів державної політики, інституційне оформлення системи управління, розроблення законодавчих, програмних і проектних документів у сфері промислової діяльності;

– обґрунтовано для реалізації стратегії адекватну інституційному середовищу та етапу розвитку економіки модифікацію державної політики структурно-технологічної

модернізації промисловості шляхом інтегрального поєднання нормативних моделей промислової політики з превалюванням інструментарію «вертикальної» моделі, спрямованої на технологічне переоснащення діючого і створення нового виробництва переважно на основі технологічних запозичень, та її доповнення засобами «горизонтальної» моделі для активізації підприємницької та інноваційної діяльності суб'єктів. Особливістю модифікації є акцент на створенні та використанні державою спеціальних інститутів стимулювання як попиту, так і пропозиції у пріоритетних секторах;

– запропоновано напрями активізації регулюючої і стимулюючої функції державного замовлення у проведенні промислової політики, що полягають у впровадженні у вітчизняну практику принципово нового інституту – державної контрактної системи. Сформульовано основні положення формування в країні цієї системи, що дозволить оптимізувати і раціоналізувати поточні та капітальні витрати бюджету з позицій досягнення цілей модернізації;

дістали подальшого розвитку:

– *теоретичні положення про цілі, зміст і значення процесів модернізації в суспільстві та економіці та їх зв'язок із промисловою політикою.* Поглиблено трактування категорії «модернізація» шляхом обґрунтування її суті як процесу суспільно-політичних і господарських трансформацій, що мають характер національної стратегії і виступають специфічним предметом суспільного договору. На відміну від існуючих еволюційно-закономірної та мобілізаційно-наздоганяючої концепцій модернізації це дозволяє розглядати її як інституційний механізм прискорення безконфліктного і взаємовигідного переходу суспільства, держави та бізнесу на якісно новий рівень їх взаємодії та розвитку. Доведено, що суспільно-договірний характер модернізації, з одного боку, має ґрунтуватися на діалектичному поєднанні трьох її складових – соціальної, інституційної і технологічної, а з іншого – зумовлюється ефективністю індустріальних перетворень, що генерують потенціал соціальних і технологічних змін та реалізуються через промислову політику;

– *уявлення про зміст промислової політики та особливості еволюції її моделей у контексті спроможності розв'язання задач модернізації.* Як альтернативу структуралістському і директивному підходам запропоновано розуміння змісту промислової політики в категоріях інституціоналізму. Її представлено як спосіб реалізації державою через промисловість інтересів окремих груп впливу шляхом встановлення партикулярних чи універсальних норм господарювання, що змінюють систему прав власності та, відповідно, мотивацію і результати діяльності суб'єктів. Це дозволяє виявляти і регулювати взаємозв'язок технологічного, соціального та інституційного напрямів модернізації, забезпечуючи виконання її завдань. Обґрунтовано існування релевантного зв'язку між еволюціонуванням моделей промислової політики та стадіями розвитку економіки країни, умовно виділених згідно з відповідною теоретичною концепцією. Показано, що для кожної стадії особливості моделей характеризуються за критеріями рівнів суб'єктної селективності засобів політики, прямого перерозподілу державою ресурсів країни і дотримання безпечного рівня автономності національної економіки по відношенню до світової. Це стало теоретичним підґрунтям розроблення пропозицій щодо параметрів промислової політики в Україні;

– виявлення факторів формування тенденцій розвитку і модернізації світового та вітчизняного промислового виробництва. Встановлено, що наростаюча структурно-технологічна відсталість України зумовлена дією, з одного боку, зовнішніх чинників, зокрема розгортанням третьої світової промислової революції й відповідною реіндустріалізацією розвинених країн, збільшенням світового попиту на природні ресурси через індустріалізацію країн, що розвиваються, та з іншого – внутрішніх чинників, зокрема превалюванням сировинно-мінеральної продукції над споживчою та інвестиційною на внутрішньому ринку; переважним використанням переробною промисловістю іноземних товарів проміжного споживання та географічно недиверсифікованим експортом комплектуючих й відповідним недоотриманням галузю доданої вартості на тлі низької локалізації виробництва кінцевої продукції; домінуванням перерозподільчої функції інвестицій над відтворювальною й відповідним наростанням зносу основних засобів виробництва; інсайдерською алокацією банківських інвестиційних кредитів; перманентним зниженням у галузях первинної та зростанням у галузях поглибленої переробки частки сплачених податків порівняно із реалізацією продукції. Обґрунтовано заходи щодо переходу на ендогенну модель розвитку промисловості на основі врахування внутрішніх споживчих та інвестиційних потреб, формування за участі держави відсутніх технологічних та управлінських ланок виробництва і створення вертикально-інтегрованих компаній;

– з'ясування організаційно-управлінських та інституційних обмежень розроблення та реалізації ефективної промислової політики в Україні. Показано превалювання у політиці короткострокових цілей стабілізації стану суб'єктів над цілями довгострокового розвитку, галузевих підходів над проектними у виборі пріоритетів підтримки; ідентифіковано інституційну дисфункціональність державного управління процесами модернізації, що проявляється через нерозвиненість інституційного механізму формалізації та реалізації державою суспільних інтересів і ненормативну інституціалізацію формування влади бізнес-групами, що зумовлює трансформацію корпоративних цілей у офіційні національні та їх невідповідність суспільним; виявлено неієрархічну поліцентричність державного управління та неузгодженість управлінських рішень різних рівнів у проведенні промислової політики. Показано, що наслідком недосконалості інституту власності для організації управління промисловістю є зміцнення в країні моделі інституційного порядку обмеженого доступу з поширенням феномену «неефективного власника», орієнтованого на «неінноваційні» прибутки, деструкцією відтворення капіталу та праці, демотивацією підприємницької та інноваційної діяльності. Обґрунтовано засади організації державного управління галузю на принципах проектного менеджменту і стратегічного планування, а також напрями реформування інституту власності на основі чіткого регламентування та взаємоузгодження формальних норм діяльності держави, бізнесу та суспільства у контексті їх взаємовигідного і неконфліктного співробітництва;

– обґрунтування доцільності прискореного формування інститутів розвитку як спеціальних засобів забезпечення структурних змін та модернізації; зокрема: визначено умови та сфери застосування інститутів розвитку як ключового чинника системного стимулювання процесів модернізації у вітчизняній промисловості. Виокремлено їх специфічні ознаки, функціональну типологію, принципи та ризики створення.

Показано доцільність одночасного взаємоузгодженого використання інститутів розвитку фінансово-інвестиційного, виробничого і територіально-просторового спрямування для досягнення кумулятивного ефекту при генеруванні нових і розширенні існуючих ринків та виробництв, подоланні міжрегіональних розривів;

– *з'ясування чинників виродження інституту державного замовлення*, серед яких: відсутність єдиного технологічного циклу задоволення суспільних потреб через держзамовлення, невідповідність пріоритетів формування замовлення загальнодержавним цілям, функціонування державних закупівель поза інституційними рамками державного замовлення, що зумовлює необґрунтоване з позицій національних інтересів використання державних коштів. Розроблено напрями реформування інституту державного замовлення, суть яких у запровадженні обґрунтування та планування замовлення на основі нормативів потреб, повній інтеграції державних закупівель у систему державного замовлення та неможливості закупівель поза рамками замовлення, застосуванні механізмів держзамовлення для розвитку внутрішнього виробництва, усуненні посередництва в реалізації державних контрактів, налагодженні системи моніторингу і контролю за реалізацією замовлення;

– *напрями стимулювання інноваційно-інвестиційної активності суб'єктів*; обґрунтовано доцільність та засади: створення науково-виробничих об'єднань із державною власністю шляхом інтеграції державних науково-дослідних установ та приватних суб'єктів виробництва за принципом комплементарності досліджень і технологій або технологічних платформ; запровадження інвестиційних податкових кредитів, пільг і премій для підприємств; використання грошово-кредитного механізму довгострокового інвестиційного кредитування у вигляді цільового рефінансування Національним банком України спеціально визначених комерційних банків під розширення пропозиції «довгих» грошей для реалізації інвестиційних програм та проектів;

удосконалено:

– *методичні основи застосування як інститутів розвитку спеціальних економічних зон у регіональному аспекті промислової політики*; показано доцільність використання особливих зон для подолання депресивності територій та міжрегіонального вирівнювання, зважаючи на неможливість соціо-господарського аспекту модернізації країни без його забезпечення в межах окремих територій; скориговані критерії ідентифікації депресивних територій, підходи до надання преференцій через систему виробничих, відтворювальних, соціально-демографічних та екологічних показників, зведених у інтегральний індекс депресивності території; запропоновано застосовувати спеціальні податкові режими на депресивних територіях на основі ідеї формування внутрішньодержавних офшорів;

– *підходи до залучення суб'єктів державного сектора як інститутів розвитку у процесі модернізації виробництва*; виявлено інституційно обумовлену обмеженість приватних суб'єктів забезпечити структурно-технологічні перетворення модернізаційного характеру; доведено доцільність використання державних вертикально-інтегрованих компаній для виконання трьох функцій – «агентів модернізації» і «точок зростання» у пріоритетних секторах, «фінансових донорів» модернізації, суб'єктів підтримки еколого-збалансованого природокористування за принципом справедливості поколінь; обґрунтовано, що розміри державного і приватного секторів слід формувати

з огляду на їх здатність забезпечити модернізацію у певному господарському середовищі; запропоновано засади управління державною власністю в Україні, гармонізовані з відповідними рекомендаціями ОЕСР;

– *засади вибору пріоритетів розвитку промисловості*; зокрема, вибудовано ієрархію стратегічних і нішевих галузевих пріоритетів розбудови виробництва, керується методологією стратегічного управління та на основі ідентифікації місії країни на світовому, європейському і національному рівнях; запропоновано визначати пріоритети розвитку промисловості, виходячи з реалізації країною функцій світового виробника продовольства, європейського транзитера та лікувально-туристичного центру, ефектної держави як соціального архітектора і менеджера для власного населення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення і висновки мають практичну цінність для формування науково обґрунтованої державної політики структурно-технологічної модернізації промисловості, виходячи з необхідності задоволення внутрішніх споживчих і соціальних потреб населення, а також інвестиційного попиту суб'єктів господарювання, з урахуванням перспектив розвитку світової промисловості та зважаючи на внутрішні ризики й обмеження для виробництва в Україні.

Основні результати дослідження дістали відображення у фундаментальних наукових доповідях «Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України» (НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2012. – 152 с. (авторські – с. 60–72)) і «Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості» (НАН України, Ін-т екон. пром-сті. – Донецьк, 2014. – 200 с. (авторські – с. 75–79)); у понад 60 наукових розробках (підготовлених особисто та у співавторстві), поданих органам державної влади і управління України (*довідки Об'єднаного інституту економіки НАН України від 05.07.2005 р. № 122-9/326; ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України" від 28.01.2009 р. № 135-7/74, від 23.06.2015 № 135-16/498*).

Практичне значення внесених пропозицій та їх впровадження підтверджується листами, у тому числі з Адміністрації Президента України (листи: від 08.06.2007 р. № 10-08/1011; від 12.05.2008 р. № 10-09/857), Ради національної безпеки і оборони України (листи: від 05.04.2007 р. № 6/9-915-6-1; від 12.05.2008 р. № 6/9-1713-6-2), Комітетів Верховної Ради України – з питань науки і освіти (листи: від 12.04.2007 р. № 06-6/8-570; від 16.07.2008 р. № 04-22/8-918), з питань економічної політики (листи: від 22.01.2007 р. № 03-15; від 30.10.2007 р. № 03-32; від 07.07.2008 р. № 05-64), міністерств – промислової політики України (листи: від 06.03.2007 р. № 01/2-4-276; від 07.06.2007р. № 12/5-1-208; від 24.09.2007р. № 12/5-1-353), економіки України (листи: від 24.04.2007 р. № 46-26/55; від 05.06.2008 р. № 84-23/160). Зокрема, висновки та пропозиції дисертаційного дослідження використано:

– *Адміністрацією Президента України (Головною службою Соціально-економічного розвитку)* – при підготовці угоди щодо вступу України до Світової організації торгівлі, зокрема у частині визначення проблем розвитку внутрішнього промислового ринку та його захисту в умовах СОТ (*лист від 12.05.2008 р. № 10-09/857*);

– *Міністерством промислової політики України* – при розробленні Концепції проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на

період до 2017 року (схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року» від 9 липня 2008 р. № 947-р) (лист від 31.08.2007 р. № 12/5-1-330);

– Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (Департаментом державних закупівель і державного замовлення) – при розробленні проектів змін у законодавство України з питань здійснення державних закупівель (лист від 27.09.2012 р. № 3301-04/36617-12).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, висновки і пропозиції сформульовані автором дисертації самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті положення та ідеї, що належать здобувачу. Особистий внесок автора у праці, опубліковані у співавторстві, наведено окремо у списку публікацій.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та методичні результати дисертаційного дослідження оприлюднені на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: «Проблемы и перспективы инновационного развития экономики» (м. Скадовськ, 2007 р.); «Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів» (м. Київ, 2008 р.); «Проблеми фінансово-економічного розвитку підприємства індустріального регіону в умовах ринкової трансформації» (м. Краматорськ, 2009 р.); «Проблемы современной экономики и институциональная теория» (м. Дніпропетровськ, 2009 р.); «Проблемы современной экономики и институциональная теория» (м. Київ, 2010 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні результати дисертації опубліковано в 35 працях, у тому числі – індивідуальній монографії, 6 колективних монографіях, 27 статтях у фахових наукових виданнях (з яких: 6 у зарубіжних виданнях, 15 у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз), 1 публікації за матеріалами науково-практичної конференції.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 531 сторінку, основний зміст роботи викладено на 407 сторінках. Дисертація містить у додатках 18 рисунків та 32 таблиці. Список використаних джерел налічує 398 найменувань на 42 сторінках. 3 додатки розміщено на 82 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У першому розділі «Модернізація в суспільстві та місце в ній промислової політики» показано альтернативні тлумачення категорії «модернізація»; висвітлено погляди на цілі, зміст і складові модернізації в суспільстві та її зв'язок з індустріальними перетвореннями і промисловою політикою; наведено відмінності визначень промислової політики, класифіковано її моделі, представлено зарубіжний досвід застосування та показано еволюцію моделей політики під кутом зору трансформування якісних характеристик економічного розвитку країн.

На основі аналізу та виявлення обмежень різних підходів до визначення категорії «модернізація» запропоновано її альтернативне тлумачення як певної стратегії

розвитку країни, але не у класичному вузькому розумінні – як план довгострокового розвитку, а у широкому – як специфічну форму суспільного договору (соціального контракту) між суспільством, державою та бізнесом. Його специфічність полягає у взаємній неформальній згоді між зазначеними суб'єктами щодо цілей, предмету і засобів здійснення таких суспільно-економічних перетворень у країні, які забезпечать одночасний, безконфліктний і взаємовигідний перехід цих суб'єктів на якісно новий, вищий рівень їх існування і співпраці.

Показано, що зазначена стратегія має бути спрямована на подолання внутрішніх дестабілізуючих умов життєдіяльності суспільства та функціонування господарської системи країни, що призводять до їх деградації та саморуйнування. З огляду на положення теорії суспільного договору модернізація має здійснюватись на основі досягнення суспільного консенсусу і взаємодії у трикутнику «влада – бізнес – суспільство» при незаперечному пріоритеті задоволення інтересів останнього порівняно з інтересами перших двох. Вона має здійснюватись одночасно за трьома напрямками – соціальним, політичним (інституційним) і технологічним, об'єктами яких є, відповідно, суспільство, держава та виробництво. Ці напрями повинні бути взаємопов'язані і підпорядковані інтересам суспільства, у протилежному випадку говорити про модернізацію в цілому немає сенсу. Наприклад, ігнорування інституційної модернізації нівелює можливість здійснення соціальної, оскільки держава, з одного боку, має створити інституційне підґрунтя для соціальних реформ в інтересах суспільства, а з іншого – визначити напрями технологічної модернізації, виступаючи посередником, через якого суспільство підпорядковує розвиток бізнесу своїм потребам, тобто у певному сенсі соціалізує його.

За відсутності паритетного двостороннього зв'язку між суспільством і державою, коли суспільство не може контролювати державу, а держава адекватно відповідати на запити суспільства, соціальна модернізація неможлива, а технологічна буде підпорядкована інтересам окремих бізнес-груп і представників державної влади, від яких залежить ухвалення тих чи інших господарських рішень. Технологічна модернізація є предметом державної економічної політики щодо розвитку окремих сфер реального сектора, зокрема в промисловості – предметом промислової політики. При розробці моделі та пріоритетів останньої слід зважати, з одного боку, на акценти соціальної модернізації, а з іншого – виявити і нівелювати ті інституційні обмеження, пов'язані з державою, які не дозволяють реалізувати політику в інтересах суспільства.

Відзначено відсутність в економічній науці єдиного бачення змісту промислової політики. Зокрема, на Заході вона розглядається як політика, спрямована на подолання структурних криз у галузевому, технологічному та в інституційному розрізах. На пострадянському просторі вона часто ототожнюється лише з державною підтримкою окремих видів діяльності чи суб'єктів. Ці підходи запропоновано об'єднати в рамках інституціональної теорії, зокрема під промисловою політикою розуміти спосіб реалізації державою через промисловість різного роду інтересів (корпоративних, приватних, суспільних) певних груп впливу шляхом встановлення індивідуальних чи універсальних норм у стосунках між державою та суб'єктами промисловості, суб'єктів між собою, з працівниками, громадськими інститутами і населенням, що зумовлюють зміни у наперед заданому напрямі в системі прав власності у країні й відповідно зміни

у мотивації та організації промислової діяльності суб'єктів та її результатах. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти природу цієї політики та її зв'язок із трьома напрямками модернізації, здійснювати аналіз політики, коригувати її модель та інструментарій задля досягнення кореляції цілей політики з потребами суспільства.

Підтверджено доцільність ідентифікації нормативних моделей промислової політики на основі інструментальних і цільових критеріїв. За критерієм домінування певного набору інструментів, що дозволяють або не дозволяють державі здійснювати прямий перерозподіл ресурсів країни на користь окремих суб'єктів, розрізняють «вертикальну» («жорстку») та «горизонтальну» («м'яку») моделі політики. За критерієм домінування певних цілей розвитку промисловості можна виділити експортно орієнтовану, протекціоністську, імпортозаміщуючу, інноваційну моделі. У практичній площині нормативні моделі завжди сполучаються між собою, а формування фактичної політики має визначатися тими цілями, які держава ставить перед промисловістю, та вихідними умовами тієї стадії розвитку, на якій перебуває економіка і суспільство країни.

На основі аналізу світової практики засвідчено, що стадіями розвитку, для кожної з яких характерні власні цілі та модель промислової політики, є: індустріалізація (модернізація), експортно орієнтоване зростання, прискорений розвиток і розвинений ринок. Ці стадії й, відповідно, моделі промислової політики, мають властивість циклічного повторення в економіці, зумовленого насамперед науково-технологічним фактором. На перших двох стадіях характерне домінування «вертикальної» моделі політики з власною для кожної з них модифікацією інструментарію. На двох останніх домінують варіації «горизонтальної» моделі. Кожна стадія характеризується своїм рівнем автономності економічної системи по відношенню до зовнішнього світу. Для першої вона найвища, на наступних відбувається її поступове зменшення, що дозволяє економічній системі і виробництву країни відповідно реагувати на деструктивні екзогенні впливи. При прямому переході від стадії до стадії промислова політика еволюційно трансформується з «вертикальної» моделі в «горизонтальну», що у практичному вимірі проявляється у зменшенні селективності політики та зміні її інструментарію від превалювання засобів прямого перерозподілу державою ресурсів до превалювання засобів стимулювання економічної активності через створення сприятливого бізнес-клімату.

У другому розділі «Фактори і ризики деіндустріалізації та еkleктичності політики в промисловості» розкрито особливості розвитку світової промисловості та з'ясовано екзогенні обмеження для виробництва в Україні; виявлено суперечності утворення і обґрунтовано можливості вдосконалення структури виробництва і внутрішнього ринку; розкрито деструктивні промислової політики України, недоліки її інституційного забезпечення та проблеми формування ефективного власника в промисловості.

Обґрунтовано, що вибудовування в Україні власної моделі промислової політики повинно враховувати як набутий світовий досвід, так і зовнішні обмеження та ризики для вітчизняної промисловості, зумовлені розвитком світової економіки. Її основною рисою є наростаюча глобалізація, у якій кожній країні відведена своя спеціалізація, чималою мірою зумовлена станом і науково-технологічним рівнем промислового виробництва. Високорозвинені країни створили і контролюють технологічні ланцюги світової активності з виробництва і просування на світовий ринок продуктів і

послуг. Менш розвинені країни, що включені в ці ланцюги, втратили спроможність впливати на розвиток власного виробництва, підпорядкувавшись інтересам зовнішніх економічних агентів. Ураховуючи, що переважна частина вітчизняного виробництва зорієнтована на зовнішні ринки, для України існує небезпека втратити здатність його розвивати згідно з внутрішніми потребами суспільства.

Показано, що характерною тенденцією розвитку світової промисловості впродовж останніх півстоліття була динамічна індустріалізація країн, що розвиваються, та часткова деіндустріалізація розвинених країн. Зокрема, за період 1970–2010 рр. у валовій доданій вартості світової промисловості частка перших зросла втричі – з 15 до 45,6%, других – зменшилась майже в 1,5 раза, з 67,9 до 50,6%. Світова фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. наочно продемонструвала, що країни (зокрема країни Сходу), у яких відбувалась концентрація світових виробничих потужностей та які сформували у себе сучасну високорозвинену промисловість, виявились суттєво стійкішими до глобальних кризових потрясінь, ніж деіндустріалізовані країни Заходу.

Тому наприкінці 2000-х – початку 2010-х років країни Євросоюзу та Сполучені Штати взяли курс на відродження власного промислового виробництва та відновлення свого лідерства на світовому ринку в умовах розгортання третьої світової промислової революції. Євросоюз поставив за мету збільшити частку промисловості з 16% (у 2012 р.) до 20% ВВП (у 2020 р.), відвівши галузі роль ключового елемента нової моделі зростання економіки ЄС. Досягнення цієї мети передбачається за рахунок розширення виробничих потужностей ЄС майже на чверть, у т.ч. за рахунок рещорингу (повернення потужностей, раніше виведених на Схід), поступового витіснення імпорту власним виробництвом, насамперед високотехнологічним, нарощування експорту за межі країн євросони, розвитку «зеленої економіки». Ця політика визнається країнами Заходу як реіндустріалізація. Обґрунтовано, що вона накладатиме ряд обмежень на розвиток економіки України, незважаючи на підписану у 2014 р. Угоду про асоціацію між Україною та ЄС. З одного боку, доступ української промислової продукції (насамперед непродовольчої) на європейські ринки буде стримуватись, по-перше, самим Євросоюзом через квотування і нетарифні засоби, по-друге – її низькою конкурентоспроможністю, що підтверджується практично обвальним скороченням українського непродовольчого експорту до ЄС у 2014–2015 рр. на тлі запровадження Євросоюзом автономних торговельних преференцій на товари походженням з України з квітня 2014 р. З іншого боку, ЄС отримає практично безперешкодний доступ на український внутрішній ринок, витісняючи з нього вітчизняного виробника.

Також виявлено, що внаслідок індустріалізації ряду великих країн, що розвиваються (Китай, Індія, Бразилія та інші), суттєво зростає світовий попит на природно-мінеральні ресурси. Для ресурсно багаті України, поряд із зазначеними вище перспективами асоціації з ЄС, це небезпечно поглибленням і закріпленням її сировинної спеціалізації у світовій економіці за відсутності належної державної політики щодо розвитку власного переробного виробництва для задоволення внутрішнього інвестиційного і споживчого попиту та розширення високотехнологічного експорту.

Через загострення проблеми продовольчого забезпечення населення світу відбувається подальша інтенсифікація та індустріалізація світового сільськогосподарського виробництва, динамічно зростає попит на промислову продукцію сільськогоспо-

дарського призначення, насамперед машинобудування та агрохімії. Ця тенденція відкриває для України шанс розвинути власне сільське господарство та пов'язані з ним сектори промисловості, що слід відобразити при формуванні стратегії та пріоритетів розвитку галузі.

Мультиполярність світової економіки загострює ризики міждержавних воєнних конфліктів, що наочно проявилось в Україні у 2014–2015 рр. Протягом останніх десятиліть інтенсивно нарощуються витрати на модернізацію збройних сил в країнах Старого і Нового світу, динамічно зростає світовий попит на зброю. Для України це виводить на передній план проблему модернізації власних збройних сил, а також, урахувавши значний потенціал вітчизняного ОПК, має стати однією з підойм зростання промислового виробництва. Цей аспект надзвичайно важливий з точки зору забезпечення національної безпеки країни та її здатності адекватно протистояти зовнішній воєнній агресії, тому він має стати одним з ключових напрямів стратегії розвитку галузі.

Показано, що процеси, які відбуваються в промисловості України протягом останніх двох десятиліть, характеризуються як деіндустріалізація. Вона стала результатом слабо підготовлених інституційних, господарських та управлінських реформ, започаткованих після розпаду СРСР. Очікувалось, що галузь пристосується до потреб внутрішнього ринку з відповідним переструктуруванням і технологічним оновленням виробничого апарату. Проте вітчизняне промислове виробництво, будучи на той час і залишаючись донині технологічно відсталим і неконкурентоспроможним, після повної лібералізації зовнішньої торгівлі пристосувалося до потреб не внутрішнього, а зовнішнього ринку, причому лише щодо поставок на нього сировини та низько технологічної продукції неглибокої переробки з низькою часткою доданої вартості. Модернізація виробничого апарату на новій технологічній основі не відбулась. Галузі поглибленої переробки, в тому числі високотехнологічні та фондостворюючі, чия продукція спрямована на внутрішній споживчий ринок, ринок товарів інвестиційного призначення, дедалі більше занепадають.

За ознаками свого походження проблеми, що виникли у вітчизняній промисловості, поділяються на структурно-виробничі, технологічні, інвестиційно-відтворювальні, зовнішньоторговельні, кон'юнктурно-ринкові, організаційно-управлінські. Вони увійшли в режим стійкого самовідтворення і без відповідного реагування держави становлять загрозу для господарської системи країни. У структурі виробництва змінилося на протилежне співвідношення між випуском продукції первинної та глибокої переробки, низькотехнологічної та високотехнологічної, сировинної та інвестиційної й кінцевого споживання. Зокрема, наприклад, частка металургії зросла більш ніж вдвічі – з 9,9% у 1991 р. до 19,2% у 2014 р., тоді як машинобудування втричі зменшилась – з 26,3 до 7,9%, а легкої промисловості взагалі на порядок – з 12,3 до 0,8%. На цьому тлі відбувається випереджаюче зростання високотехнологічного імпорту порівняно з внутрішнім виробництвом і експортом, що призвело до переважання імпорту практично в усіх (окрім продовольчого) секторах внутрішнього ринку, а в багатьох випадках – до повного домінування. Промисловість і, відповідно, вся економіка, переорієнтувавшись на зовнішні ринки і практично згорнувши виробництво для внутрішніх потреб, набула надзвичайної вразливості і залежності від коливань світової

кон'юнктури, втратила здатність до стійкого розвитку за рахунок ендогенних факторів і спрямованості на вирішення внутрішніх проблем.

Нерозвинений внутрішній ринок і невибагливе внутрішнє споживання внаслідок низького рівня доходів і прогресуючого збідніння населення та постійно зростаючої збитковості господарюючих суб'єктів згенерували ряд стійких самовідтворюваних обмежень, що вплинули на формування структури вітчизняного виробництва і спеціалізації країни у світі. Серед таких обмежень можна виділити існування «пастки» сировинної обтяженості структури внутрішнього ринку, яка чималою мірою визначає відповідну за характером структуру вітчизняного виробництва. Зокрема, на кінець 2014 р. третину обсягу внутрішнього ринку займали мінеральні продукти (25,5%) та недорогочінні метали (7,9%), частка готових харчових продуктів становила 18,3%, тоді як сегмент інвестиційних товарів (механічне обладнання) займав лише 7%, а товарів легкої промисловості – близько 2%. Наявність цієї «пастки» свідчить про низький внутрішній попит на інвестиційні та непродовольчі споживчі товари і відсутність достатніх ринкових імпульсів для змін у структурі виробництва. Обґрунтовано, що вихід з «пастки» сировинної обтяженості вбачається у штучному генеруванні попиту на відповідну продукцію на внутрішньому ринку. Роль «генератора», за наявної неспроможності самого ринку, повинна взяти на себе держава, стимулюючи цей попит у тих секторах, розширення яких бажане з точки зору забезпечення переструктурування, замикання технологічних циклів і локалізації виробництва всередині країни. Механізмом стимулювання може виступити державне замовлення.

Позиції вітчизняної промислової продукції на зовнішніх ринках також не дають достатніх підстав для переструктурування галузі, при тому, що дві третини випуску спрямовано на експорт. Це пов'язано принаймні з двома обставинами – з низькою диверсифікацією географії експорту та з активною політикою імпортозаміщення в країнах-контрагентах. Так, продукція переробних галузей, зокрема машинобудування, до останнього часу була орієнтована переважно на російський ринок, проте перспективи збереження і розширення присутності на ньому досить примарні через російську воєнну агресію на Сході України та курс російського уряду на заміщення товарів іноземного виробництва власною продукцією. Втрата зовнішніх східних ринків машинобудівної продукції та її незатребуваність розвиненими країнами, зокрема ЄС, обертається для України поглибленням сировинної спеціалізації.

Встановлено, що низький рівень замкненості технологічних циклів і локалізації виробництва готової продукції всередині країни також виступає тим фактором, що обмежує можливості переструктурування. У вітчизняному машинобудуванні зміцнились та співіснують два протилежні явища – складання готової продукції з іноземних комплектуючих і випуск комплектуючих вузького призначення для іноземних компаній. В обох випадках Україна втрачає значні обсяги доданої вартості, яка б могла створюватись всередині суміжними виробництвами за рахунок замикання технологічних циклів і локалізації, змінюючи тим самим співвідношення у структурі випуску на користь галузей глибокої переробки.

Поряд із суто ринковими обмеженнями викрито наявність ряду фінансових обмежень для модернізації промисловості. Серед них звернуто увагу на існування принаймні двох обставин. Першою є ефект інвестиційної квазіактивності. Він полягає у

статистично фіксованому впродовж 2000–2013 рр. динамічному прирості обсягів інвестицій (крім кризових 2008–2010 та 2014 рр.) на рівні 10–30% щороку при одночасному неспинному наростанні рівня зносу основних засобів виробництва. Зважаючи, що співвідношення обсягів капітальних інвестицій до вартості основних засобів (на кінець року) у зазначений період перебувало в межах 7–9%, а в окремі роки перевищувало 10%, це, гіпотетично, могло би повністю забезпечити оновлення основних засобів промисловості за зазначений час, але у дійсності їх знос, навпаки, зріс з 45 до майже 60%. Це свідчить про виконання інвестиціями переважно функції перерозподілу наявної в країні власності, а не її створення та відтворення.

Друга обставина пов'язана з окремими особливостями інвестиційного банківського кредитування. Банки (як державні, так і приватні) встановлюють неоднакові умови отримання позик для різних категорій господарюючих суб'єктів. При виборі позичальників вони віддають перевагу компаніям своїх власників (інсайдерів). На останні припадає понад 80% загального обсягу кредитів. Державні банки практикують вибіркове кредитування великих державних і приватних компаній за отримання неформальної згоди чи прямого розпорядження від вищого керівництва держави, представники якого, як правило, мають особистий інтерес у діяльності позичальників. Така практика де-факто унеможливорює доступ переважної більшості суб'єктів господарювання до банківських позик і ставить питання про створення у країні спеціального фінансового інституту, який задовольнятиме попит зазначених суб'єктів на інвестиційні ресурси.

Обґрунтовано, що проблеми вітчизняного виробництва є наслідком неефективної промислової політики. Її характерними рисами є ситуативність, безсистемність, фрагментарність, пролобістська спрямованість, стратегічна невиразність. За своїм змістом та інструментарієм вона значною мірою відповідає «вертикальній» нормативній моделі політики. Держава надавала пряму підтримку окремим, визначеним як пріоритетні, галузям промисловості. Вони мали податково-кредитні та митні пільги, отримували енергоресурси за пільговими тарифами. Їм надавались бюджетні дотації на підтримку діяльності і погашення кредиторської заборгованості, регулярно списувалась заборгованість зі сплати податків і комунальних платежів. Їх розвиток супроводжувався галузевими і міжгалузевими державними програмами. Застосування такої підтримки та галузевого підходу у виборі пріоритетів не поліпшило стан галузей ні з точки зору модернізації виробничих потужностей, ні з точки зору покращення фінансових результатів їх діяльності.

Неефективність обраної в Україні прямої підтримки, на відміну від розвинених країн Заходу, де подібна підтримка дозволила модернізувати старі та розвинути нові галузі промисловості, слід пов'язувати із принципово відмінними мотивами її надання і характеристиками ринку як внутрішнього, так і зовнішнього. В країнах Заходу пряма підтримка надавалась з огляду на цілі довгострокового розвитку, із перспективності тих чи інших галузей для формування майбутньої структури виробництва і масштабів попиту. В Україні підтримка мала виключно лобістське походження, де-факто була орієнтована на збереження нинішнього «статус-кво» її одержувачів, не створювала у них достатніх мотивів для реструктуризації та модернізації виробництва. У західних країнах галузі, що підтримувались, мали великий потенціал ринкового попиту на свою продукцію всередині країни та ззовні. В Україні цей потенціал для власного ви-

робника суттєво обмежений, а в окремих галузях практично відсутній, унаслідок повної відкритості економіки і домінування на внутрішньому ринку іноземних товарів. Тому зроблено висновок, що надання прямої підтримки суб'єктам має супроводжуватись забезпеченням належного попиту на їх продукцію через розширення місткості традиційних ринків або пошук чи формування нових за одночасного обмеження можливостей задоволення цього попиту за рахунок іноземних виробників.

Елементи «горизонтальної» («м'якої») моделі не набули розвитку у вітчизняній практиці. Держава не приділяє належної уваги проблемам підвищення конкурентоспроможності компаній, створення сприятливих умов для ведення бізнесу, зменшення ризиків інвестиційної і господарської діяльності, допомоги у науково-дослідній діяльності компаній, організації навчання і підвищення кваліфікації працівників, вирівнювання регіонального розвитку, реалізації екологічних програм, стимулювання самозайнятості населення через підтримку малого і середнього бізнесу, розбудови інфраструктури.

Одним з несприятливих факторів для ведення бізнесу в Україні залишається оподаткування. Встановлено, що це пов'язано не лише з надмірною кількістю сплачуваних у країні податків і складністю їх адміністрування порівняно з іншими країнами, але й з формуванням і закріпленням упродовж останнього десятиліття такого явища, як перманентно зростаюча суттєва невідповідність у розподілі між галузями обсягів сплачених податків і обсягів виробленої ними продукції. Це проявляється у значно заниженій (металургія, хімія) або завищеній (машинобудування) частці сплачених галузями прямих і непрямих податків порівняно з їх часткою у структурі реалізованої продукції. Зокрема, у 2012 р. частка металургійного виробництва у структурі виробленої продукції промисловості становила 18,8%, водночас у обсягах сплаченого промисловістю податку на прибуток – лише 8,9%, у обсягах сплачених в економіці непрямих податків (ПДВ, акцизи) – 2,4%. Натомість для машинобудування ці показники становили відповідно 10,9% проти 16 та 8,9%.

Ця невідповідність значною мірою причетна до формування негативних тенденцій у структурі вітчизняного виробництва. Вона зумовлена не стільки наданням згаданих податкових пільг, скільки широкими можливостями для ухиляння від сплати податків, які має насамперед бізнес, пов'язаний неформальними зв'язками із представниками влади та державної бюрократії. Питання усунення зазначеної невідповідності в урядовій політиці взагалі не піднімається, що серйозно обмежує можливості для подолання структурної деградації промисловості. Тому щодо умов оподаткування вітчизняна промислова політика далека від параметрів «м'якої» моделі, оскільки де-факто не створює однакових можливостей усім виробникам, причому не стільки через існування податкових пільг, скільки завдяки можливостям виведення підконтрольного владі бізнесу зі сфери оподаткування взагалі.

Обґрунтовано, що формування в країні ефективної моделі промислової політики залежить від особливостей інституційної системи країни та поведінкових обмежень, що вони накладають на державу і на інших суб'єктів суспільного і господарського життя при формуванні їх мотивації до діяльності та виборі способів суспільного співробітництва, оскільки між створеними державою інститутами, станом економіки,

рівнем і якістю розвитку країни існує прямий нерозривний зв'язок – чим кращі інститути, тим ефективніша економіка, тим вищий рівень і якість розвитку країни.

У зв'язку з цим показано, що про ефективність структурних перетворень у промисловості можна говорити лише тоді, коли держава створить для цього ефективні інститути, зокрема ті, що надаватимуть як самій державі, так і господарюючим суб'єктам відповідні стимули для діяльності, визначатимуть їх бажану поведінку з точки зору слідування визначеним напрямом структурних трансформацій, матимуть внутрішню систему примусу, винагород і покарань за відповідність отриманих результатів діяльності поставленим цілям. Зважаючи на такий підхід і тенденції, що склались у промисловості, можна констатувати, що зараз в Україні подібних інститутів немає. Причина їх відсутності – вади самої держави як інституту, що унормовує організацію політичної влади в країні, яка апріорі не буває абстрактною і завжди представлена особами, наділеними владними повноваженнями. В ухваленні державних рішень вони керуються далеко не завжди лише інтересами суспільства, але й власними приватними інтересами або колективними інтересами тих груп, які їх «делегували» у владу. Тому ефективність промислової політики і структурних змін напряму залежить від того, якою мірою інтереси влади і суспільства співпадають, а діюча система формування влади і організації державного управління дозволяє реалізувати суспільні або ж, навпаки, приватні інтереси. Співвідношення цих інтересів в ухваленні владних рішень безпосередньо залежить від того, чи може суспільство, керуючись насамперед формальними процедурами, ефективно формувати і контролювати владу, чи існує між суспільством і владою тісний паритетний двосторонній зв'язок, який визначає підпорядкованість усіх напрямів модернізації цілям розвитку суспільства.

Відзначено, що інститут формування влади в Україні через всенародні вибори не передбачає механізму формалізації, унормування та задоволення нею інтересів суспільства. Українська влада йому непідзвітна і непідконтрольна, що вказує на відсутність між ними зазначеного зв'язку. Він де-факто утворився лише між державою і бізнесом, причому далеко не з усім, а лише з окремими великими бізнес-групами, які, по суті, перейняли на себе функцію формування влади в Україні та її використання у власних інтересах. Тому промислова політика держави і схвалювані нею господарські рішення стали втіленням лише інтересів зазначених бізнес-груп. За таких умов модернізація, в тому числі в промисловості, втрачає сенс, оскільки її результат де-факто не відповідатиме потребам суспільства.

Система організації державного управління в промисловості неефективна з ряду обставин. Однією з них є відсутність контролю суспільства над бюрократією, що, на тлі непрозорості діяльності останньої, розмитості і поверховості вітчизняного законодавства відкрило для неї додаткове неформальне джерело власного збагачення у вигляді бюрократичної ренти за ухвалення адресних рішень на користь окремих громадян чи суб'єктів господарювання. Це є першопричиною відсутності стратегічних цілей і підходів в управлінні економікою та їх підміни кон'юнктурними цілями самої бюрократії або цілями лобістів. Іншою обставиною є відсутність єдиного політико-формуючого і координуючого діяльність промисловості органу, органів контролю за досягненням нормативно-визначених цілей розвитку галузі, розпорошення управління

нею між низкою міністерств і відомств при частковому дублюванні їх функцій та колективній безвідповідальності за її стан.

Вдосконалення системи державного управління промисловістю має відбуватися у напрямі запровадження принципів проектного менеджменту при розробленні та проведенні промислової політики. Остання має здійснюватися з єдиного управлінського центру у вигляді спеціального центрального органу виконавчої влади. Доцільно встановити відповідальність органів влади та персональну відповідальність окремих високопосадовців за результати реалізації політики та їх відповідність поставленим цілям і завданням. Процес розроблення і проведення промислової політики має бути нормативно врегульований задля формалізації і прозорості дій розробників і виконавців, мінімізації дії суб'єктивного фактора в управлінських рішеннях. Ухвалення окремого закону про промисловість та промислову політику, а також підзаконних актів методичного характеру, має стати законодавчим підґрунтям для формування цілісної системи правового забезпечення державної промислової політики, стратегічного планування розвитку галузі, засад і принципів державного регулювання промисловості, організації державного управління галуззю, вибору інструментарію політики та преференцій суб'єктам промислової діяльності.

Ефективність промислової політики безпосередньо залежить від стану інституту власності в країні, тому без подолання проблем, що накопичились у функціонуванні цього інституту, цілі політики не будуть досягнуті. Впродовж останніх двох десятиліть реформа інституту власності як щодо встановлення прав на ресурси, так і щодо встановлення прав на доходи, не була підпорядкована меті модернізації виробництва. Прорахунки у формуванні нової системи прав власності зумовили становлення спотворених, непаритетних стосунків між владою, бізнесом і суспільством. Вони закріпили феномен неефективного власника, відсторонення населення від власності та її суспільну нелегітимність, послабили державу як інститут, розширили можливості її використання бізнесом для власного збагачення, позаекономічного за своєю природою й здійснюваного завдяки підтримуванню режиму «розмитих» прав, зробили нормою господарського життя можливість безкарного розбазарювання державних ресурсів і національного багатства як бізнесом, так і владою.

Обґрунтовано, що реформа системи прав власності – як щодо урегулювання доступу суб'єктів до ресурсів (регуляторна, грошово-кредитна, бюджетна політика), так і щодо розподілу отриманих ними доходів (податкова політика), має узгоджуватись з основними напрямками розбудови промисловості. У її здійсненні не слід залишити осторонь питання розроблення механізму трансформації політичних зобов'язань влади перед суспільством у практичну площину, передбачивши відповідальність першої за їх невиконання. Це пов'язано із необхідністю ліквідації партикулярних відносин у трикутнику «влада – бізнес – суспільство» та тіньових доходів бюрократії як їх наслідку. Слід унеможливити бюрократії та бізнесу отримання доходів з неекономічних за своєю природою джерел, зокрема, шляхом адміністративного перерозподілу чи волюнтаристського позбавлення суб'єктів прав власності на доходи і майно. Це створить суб'єктам стимули для продуктивної виробничої діяльності та впровадження інновацій. Робота у цьому напрямі має передбачати підвищення рівня специфікації та захищеності прав власності, що мінімізує можливості позанормативного адміністра-

тивного втручання у діяльність суб'єктів і накладання на них обмежень щодо розпорядження своєю власністю.

Запропоновано змінити принцип формування права власності кожного суб'єкта з нині діючого «дозволено все, що не заборонено» на новий – «дозволено те, що регламентовано, інше заборонено». У міру розвитку господарської системи спектр дозволеного розширюватиметься і відповідно регламентуватиметься. Це стане основою формування зацікавленості й мотивації всіх суб'єктів (держави, бізнесу, населення) у чіткій специфікації своїх прав власності при їх взаємному узгодженні та несуперечливості.

У третьому розділі «Інститути розвитку в структурних перетвореннях» розглянуто колізії ідентифікації та специфіка застосування інститутів розвитку в економічній політиці, висвітлено роль особливих зон у просторовому аспекті модернізації та подоланні міжрегіональних розривів, визначено функції банку розвитку в структуроутворюючих процесах, названо причини і умови використання державного сектора як «агента» модернізації.

Обґрунтовано, що дієвим засобом структурного удосконалення і модернізації виробництва можуть стати інститути розвитку – спеціальні господарсько-територіальні структури, створювані державою на особливих умовах, за її ініціативи й фінансово-матеріальної підтримки, що перебувають у повній або частковій державній власності. Їх слід застосовувати для розвитку пріоритетних сфер діяльності за відповідної неспроможності ринку його забезпечити. Основними завданнями інститутів розвитку мають стати такі, як підтримка інноваційної діяльності; забезпечення інвестиційного попиту реального сектора на довгострокові кредитні ресурси; створення «точок» кристалізації нової виробничої і технологічної структури промисловості; зняття інфраструктурних обмежень для розширення і диверсифікації виробництва; забезпечення національної безпеки країни за напрямками економічної, енергетичної, продовольчої, воєнної, екологічної безпеки; подолання регіональних диспропорцій розвитку.

Запропоновано розрізняти чотири типи інститутів розвитку – фінансові корпорації інвестиційного призначення, нефінансові корпорації виробничого призначення, нефінансові корпорації інфраструктурного призначення та спеціальні економічні зони. Ефективність інститутів має забезпечуватися дотриманням ряду принципів у їх створенні і діяльності. Серед них: чіткість стратегічних цілей і напрямів діяльності при унеможливленні відхилення від них; об'єктивність критеріїв і процедур відбору проектів для надання фінансування задля уникнення використання інституту як інструменту підтримки наближеного до влади бізнесу; проектний підхід і орієнтація на кінцевий результат шляхом забезпечення цілісності ланцюга підтримки проекту на усіх етапах його реалізації; самоокупність без максимізації доходності; приватно-державне партнерство у фінансуванні проектів; наявність розвиненого механізму державного контролю і нагляду; прозорість та постійний моніторинг діяльності; гнучкість використовуваних засобів підтримки.

Показано, що спеціальні економічні зони слід застосовувати у регіональному аспекті реалізації промислової політики. Їх використання набуває суттєвого значення в умовах офіційно взятого курсу на децентралізацію державного управління і збільшення фінансової самодостатності регіонів. За цих обставин СЕЗ мають розглядатись, по-перше, як інструмент подолання депресивності промислово відсталих регіонів і

регіонів зі структурним перевиробництвом, по-друге – як активний засіб міжрегіонального вирівнювання, який, на відміну від пасивних засобів, зокрема регіональних субсидій, полягає у стимулюванні господарської діяльності в межах зазначених територій. У такий спосіб долатимуться загрозові соціально-демографічні розриви у територіальному розвитку України. Це важливо з огляду на те, що соціальний напрям модернізації має домінувати над інституційним і технологічним, а забезпечення ефективності соціальної модернізації в країні неможливе без її забезпечення в межах окремої території чи регіону.

Практика використання спеціальних економічних зон в Україні виявилася малоефективною внаслідок існування ряду законодавчих прогалин. Не були розроблені й відповідно не застосовувались чіткі кількісні критерії стану розвитку території для отримання нею особливого статусу. Не мав методичного забезпечення вибір різновиду зони, терміну дії спеціального режиму, пакету пільг для її суб'єктів. Були відсутні обмеження у виборі пріоритетних сфер і видів діяльності, під які надавались пільги. Виділені пріоритети мало узгоджувались із необхідністю вирішення реальних проблем територій і стратегічних завдань розвитку країни в цілому. Неефективною була сформована система управління зонами. Вони не стали засобом стримування процесів поглиблення дисбалансів регіонального розвитку, оскільки фактор депресивності територій при їх створенні не враховувався.

Для використання спеціальних зон як інструменту регіонального розвитку та їх залучення до вирішення задач структурно-технологічної модернізації виробництва країни урядом мають бути вирішені ряд взаємопов'язаних питань інституційного забезпечення їх діяльності. Вони стосуються узгодження нормативно-правових актів діяльності СЕЗ із законодавством з регіональної політики, корекції підходів до ідентифікації депресивних територій, вибору системи преференцій. У рамковому законодавстві щодо СЕЗ і стимулювання розвитку регіонів слід продублювати введення і закріплення норм, які встановлюють, що спеціальні зони є одним із інструментів реалізації державної регіональної політики і створюються з метою подолання депресивності територій і забезпечення міжрегіонального вирівнювання.

Для ідентифікації депресивних територій варто уточнити перелік критеріїв. Оцінку стану території слід здійснювати на основі виробничих, відтворювальних, соціально-демографічних та екологічних показників її життєдіяльності порівняно із середніми по країні. Їх доцільно звести у інтегральний індекс депресивності території, який відобразить її рейтингову позицію відносно ситуації в країні загалом (приймається за одиницю) за певний часовий період. Індекс може бути розрахований як середнє арифметичне суми відхилень показників по регіону від середнього значення по країні. Визначення заходів і розмірів державної підтримки по кожному регіону слід здійснювати залежно від величини індексу і найбільш несприятливих факторів його формування. Слід ув'язати вітчизняне регіональне та податкове законодавство щодо відображення в останньому можливостей застосування спеціальних податкових режимів на депресивних територіях. Податковий кодекс України варто доповнити нормами щодо спеціального податкового режиму на депресивних територіях, встановлюваного залежно від отриманого ними індексу депресивності.

Показано, що гострота проблеми інвестиційного забезпечення модернізації виробництва може бути знята шляхом створення в країні фінансового інституту розвитку у вигляді спеціального державного банку розвитку. Його ресурси доцільно сформувати за рахунок капітальних видатків бюджету, доходів від приватизації державного майна, емісійних і кредитних коштів НБУ, довгострокових кредитів комерційних банків, отриманих під державні гарантії на виконання державних інвестиційних програм, залучених урядом кредитів від іноземних і міжнародних фінансових організацій, коштів від емісії середньострокових і довгострокових ОВДП, призначених на покриття бюджетного дефіциту, емісії власних інвестиційних облігацій тощо.

Діяльність банку розвитку доцільно спрямувати на фінансове забезпечення державних інвестиційних проєктів, забезпечення довгострокового кредитування вітчизняних компаній, фінансування регіональних інвестиційних програм і проєктів, підтримку зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів, надання гарантій за кредитами суб'єктів, отриманими від закордонних або вітчизняних фінансових організацій, фінансування програм з підвищення кваліфікації персоналу підприємств, консалтинг підприємств щодо залучення коштів на розвиток.

Широкий спектр завдань банку розвитку та необхідність врахування галузевої специфіки при здійсненні кредитування вказує на доцільність формування організаційної структури банку у вигляді холдингу з головної та дочірніх спеціалізованих установ, серед яких можуть бути банки – інвестиційно-промисловий, аграрно-земельний, експортно-імпорتنний, регіонального розвитку, іпотечний, комунальний, – та фонди – підтримки малого та середнього бізнесу, підтримки інноваційної діяльності.

Обґрунтовано важливість використання нефінансових інститутів розвитку – суб'єктів виробництва, що належать державі, – у процесах модернізації. Це пов'язано з тим, що непередбаченим негативним для суспільства наслідком роздержавлення економіки і тотальної приватизації виявилось зникнення суб'єктів, здатних виконати роль «агентів» структурно-технологічних перетворень. Приватний сектор не забезпечив модернізації, переструктурування, зростання конкурентоспроможності виробництва. Приватизація не була узгоджена зі стратегічними пріоритетами розвитку промисловості, інфраструктури, соціальної сфери. Вона закріпила довгострокову неефективність економіки, зумовила формування негативних екстернальних ефектів, несприятливого інвестиційного клімату, спровокувала загрозливе зростання суспільного радикалізму.

На основі аналізу світової практики засвідчено, що наздоганяючі економіки, до яких належить і вітчизняна, потребують більш активної промислової політики, ніж розвинені, тому в перших доцільно підтримувати відносно більший державний сектор, ніж у других, а державні підприємства мають гарантувати успішність цієї політики. Підтримано позицію дослідників, які, проаналізувавши успіхи й невдачі економічних реформ як розвинених країн, так і тих, що розвиваються, дійшли нетривіального і неочікуваного висновку, що швидкий і ефективний розвиток країни слід безпосередньо пов'язувати із наявністю великої частки державного сектора, тоді як економічні невдачі навпаки – із його відсутністю або незначним розміром. Показано, що суттєвим і важливим фактором розвитку світової економіки залишатиметься державний сектор, представлений державними підприємствами, банками розвитку, державними пенсійними фондами та іншими формами державного капіталу. Звернено увагу, що це

явище не є тимчасовим, а навпаки, зважаючи на великі успіхи ряду країн Південної Азії, насамперед Китаю, свідчить про те, що у XXI ст. державний капіталізм стане домінуючою економічною моделлю для країн, що розвиваються.

В Україні державні підприємства слід використати для подолання «провалів» ринку, зокрема для отримання потужних позитивних екстернальних ефектів, мінімізації негативного впливу природних монополій, створення нових галузей та контролю «занепадаючих», стимулювання імпортозаміщення і розширення експорту високотехнологічних секторів, підтримки інноваційної та інвестиційної активності у відсталих і депресивних регіонах, збільшення доходів бюджету.

Повна відмова від державної власності не повинна вважатись панацеєю у вирішенні проблеми підвищення ефективності економіки. Процес роздержавлення і формування економіки виключно на основі приватного сектора не слід розглядати як незворотній рух в одному напрямку. В довгостроковій перспективі явища приватизації та одержавлення мають розглядатись як суміжні контрциклічні процеси, що перебувають у тісному зв'язку із НТП-циклами і зумовлюють формування нової якості виробництва та вищого рівня усієї господарської системи. І приватизацію, і розширення держсектора слід розглядати у контексті вирішення більш складного завдання – формування у країні раціонального співвідношення державної і приватної власності залежно від тих проблем, які стоять перед нею, а також з огляду на наявну спроможність цих форм власності їх вирішувати.

Великі підприємства, засновані на державній власності, насамперед державні холдинги і виробничі об'єднання, слід використати як «агентів» модернізації, ініціаторів та основних виконавців великих галузевих і міжгалузевих проектів. Як пріоритети для державної підтримки мають виступати саме конкретні проекти із визначеною ефективністю в певних галузях, а не самі галузі як такі, безвідносно до їх проектної прив'язки. Для цього слід чітко визначити цілі державного підприємства, сферу і масштаби його діяльності. Тільки визначивши цілі та оцінивши можливості державних підприємств у кожній галузі, можна розглядати питання щодо їх приватизації, зокрема у випадках, коли ці цілі виявляються недосяжними або вже досягнутими.

«Портфель» державних активів має регулярно переглядатись і у разі потреби змінюватись урядом залежно від переліку завдань, які уже вирішені або мають бути вирішені у перспективі. Під усі підприємства, які підлягатимуть приватизації у разі перегляду зазначеного «портфеля», слід розробляти проект обґрунтування доцільності приватизації, а також в обов'язковому порядку передбачити можливість повернення у державну власність об'єктів у разі невиконання суб'єктами умов приватизаційного договору.

Поряд із визначенням цілей і завдань для компаній державного сектора, а також створенням ефективної і прозорої системи управління ними не менш важливим питанням у використанні цього сектора як «агента» модернізації є формування відповідного попиту на їх продукцію. Стимулювання такого попиту на початкових етапах формування відповідних секторальних ринків має взяти на себе також держава, використовуючи для цього інститут державного замовлення і державної контрактної системи.

У четвертому розділі «Державне замовлення та контрактна система його реалізації у переструктуруванні та активізації виробництва» проаналізовано досвід використання державного замовлення у світі та особливості його контрактної

для цілей розвитку, викрито чинники виродження стимулюючої ролі держзамовлення в Україні та обґрунтовано напрями реформування цього інституту на засадах створення державної контрактної системи.

Висвітлено особливості державного замовлення в економічній політиці розвинених країн як ефективного засобу реалізації стратегічних планів і програм їх розвитку. Виокремлено такі стимулюючі функції державного замовлення, як відтворювально-інноваційна, регуляторно-цінова, структуроутворююча, соціальна, й розкрито специфіку типології державних контрактів, що дозволяє реалізувати ці функції. Показано, що категорії «державне замовлення» і «державні закупівлі» взаємопов'язані, проте не тотожні. Державне замовлення є відображенням суспільних потреб і втілюється шляхом нормативного оформлення попиту держави на відповідні товари і послуги. Державні закупівлі є завершальним етапом задоволення цього попиту і результатом процесу ринкової контрактації між державою-замовником і підприємством-підрядником. Тому державні закупівлі є невід'ємною частиною державного замовлення і не можуть розглядатись та існувати окремо від нього, тобто всі товари, роботи і послуги, що придбані державою для задоволення суспільних потреб, слід розцінювати як державне замовлення.

Показано, що контрактні відносини між державою та бізнесом в розвинених країнах унормовуються спеціальним інститутом – державною (федеральною) контрактною системою, яка виступає господарським механізмом реалізації замовлення. Вона представляє собою сукупність процедур і правил, що формують єдиний технологічний цикл забезпечення суспільних потреб у рамках виконання публічних зобов'язань держави та стратегічних пріоритетів розвитку країни.

Виявлено чинники неефективності державного замовлення в Україні. Показано, що пріоритетні напрями формування замовлення не узгоджуються із пріоритетами, закріпленими в стратегічних і програмних документах країни, а тому воно практично не чинить впливу на розвиток економіки. У країні немає єдиного технологічного циклу забезпечення суспільних потреб на основі використання інституту державного замовлення. Цей цикл має включати у себе: прогнозування суспільних потреб, обґрунтування і планування замовлення; розміщення замовлення через процедуру державних закупівель з подальшим укладанням державного контракту; виконання підрядником державного контракту, оцінку та моніторинг замовником ходу виконання контракту; приймання та використання результатів контракту; управління створеними за контрактом активами. Законодавчо врегульований лише етап розміщення замовлення, який реалізується згідно з законом про здійснення державних закупівель.

Державний ринок, кількісним відображенням якого є обсяги державних закупівель, хоча і становить третину ВВП країни, не дає стійких і тривалих позитивних імпульсів для розвитку та реструктурування внутрішнього виробництва, його пристосування до розв'язання гострих соціально-економічних проблем країни. Система державного замовлення в Україні використовується лише як засіб законодавчого оформлення деяких державних витрат, які здебільшого не мають належного економічного обґрунтування і не прив'язані до цілей і завдань розвитку країни. Водночас система державних закупівель, яка мала би бути лише проміжною ланкою системи державного замовлення, за своїми масштабами незрівнянно більша від останньої, повністю ві-

докремлена і незалежна від неї. Вона не забезпечує раціональне, економічно обгрунтоване і ефективно з народногосподарських позицій використання державних коштів.

Реформа інститутів державного замовлення і державних закупівель в Україні має бути спрямована на розв'язання ряду взаємопов'язаних проблем. Серед них: набуття державним замовленням регулюючих і стимулюючих функцій; повна інтеграція системи державних закупівель у систему державного замовлення та ліквідація автономії першої по відношенню до другої; перегляд існуючих пріоритетних напрямів державного замовлення та використання наявного потенціалу держзакупівель у частині фінансових ресурсів і номенклатури продукції для формування нових напрямів, сфер застосування та обсягів державного замовлення; створення та інституційне оформлення державної контрактної системи як господарського механізму реалізації повного технологічного циклу формування і виконання державного замовлення. Відповідне законодавство може бути представлено єдиним зведеним законом (кодексом) або блоком законів щодо державного замовлення. Сфера їх дії має охоплювати усі етапи технологічного циклу реалізації замовлення, що закладе основи для формування в Україні цілісної державної контрактної системи.

Розширення сфери застосування державного замовлення, ліквідація відокремлення від нього державних закупівель, його прив'язка до вирішення стратегічних завдань розвитку країни доцільно здійснити шляхом перегляду нині діючих цілей і пріоритетів замовлення. Слід законодавчо встановити, що його метою і здійснюваних на його підставі державних закупівель є досягнення цілей і реалізація заходів, передбачених державними програмами України. Слід закріпити норму щодо обов'язкового планування закупівель відповідно до завдань суб'єктів у рамках їх участі у виконанні зазначених програм. Для цілей планування доцільно запровадити спеціальну кодифікацію закупок і розробити спеціальний каталог товарів, робіт і послуг, що можуть купуватись за державним замовленням. Важливим аспектом в організації планування закупівель є запровадження нормування останніх і створення окремих структурних підрозділів для його здійснення у вигляді контрактних служб в організаційно-управлінській структурі замовника.

Підвищенню обгрунтованості закупівель та економії державних коштів сприятиме скасування переважної більшості випадків, на які не поширюється дія закону про здійснення державних закупівель, а також запровадження норми щодо заборони замовникам укладати контракти із підрядниками, які в реалізації замовлення виконують виключно посередницькі функції. Закупівлі окремих видів стандартної продукції, обсяги та поширеність придбання яких замовниками є значними, доцільно централізувати. Важливим напрямом підвищення ефективності контрактних відносин є слідування принципу єдності стандартів і параметрів контрактації. Тому слід законодавчо передбачити обов'язкове розроблення типових контрактів, типових умов контрактів, типових технічних завдань.

У законодавстві слід закріпити механізми набуття державним замовленням регулюючих і стимулюючих функцій щодо розвитку внутрішнього виробництва та певних категорій бізнесу. Серед таких механізмів можна розглядати надання вітчизняним виробникам цінової переваги за певними групами товарів, а також укладання оф-

сетних угод між урядом та іноземними постачальниками щодо організації виробництва продукції всередині країни.

Зниження ризиків невиконання або неякісного виконання держзамовлення на пряму залежить від налагодження систематичного моніторингу усіх етапів його реалізації, починаючи від планування замовлення і закінчуючи прийманням готових результатів. Відповідний моніторинг має представляти собою систему спостережень у сфері держзамовлення і держзакупівель, здійснюваних на постійній основі шляхом збирання, узагальнення, систематизації та оцінки інформації про закупівлі. Можливість ефективного виконання контролюючих функцій як державними органами, так і громадськістю має бути забезпечена створенням і веденням відповідного державного реєстру контрактів і державного реєстру недобросовісних підрядників.

Показано, що повна інтеграція системи державних закупівель у систему державного замовлення дозволить цілеспрямовано використати на задачі стимулювання і переструктурування виробництва потужний фінансовий потенціал першої. Ці кошти, обсяг яких становить третину ВВП країни, можуть стати чи не найбільшим реальним ресурсом. Держава має спрямувати його на розбудову власної економіки. Ураховуючи суттєву обмеженість інших джерел ресурсів в країні, використання потенціалу реформованого інституту державного замовлення доцільно зробити одним із важливих і ключових елементів стратегії розвитку вітчизняної промисловості.

У н'ятому розділі «Засади державної політики модернізації промисловості» запропоновано підходи до формування системи стратегічного планування модернізації, обґрунтовано її пріоритети, напрями і засоби стимулювання інноваційно-технологічних та організаційно-інтеграційних процесів у виробництві, інвестиційної підтримки структурних і технологічних змін.

Державна політика структурно-технологічної модернізації промисловості має стати основним інструментом реалізації стратегії розвитку галузі, розроблення якої доцільно здійснювати на засадах теорії стратегічного управління з урахуванням положень теорій ендогенного зростання (щодо необхідності удосконалення державного управління), стадій розвитку (щодо вибору моделі та інструментарію політики), інституціональної (щодо підпорядкування напрямів модернізації інтересам суспільства).

Показано, що формування позитивного бачення майбутнього вітчизняної промисловості слід розпочати з визначення її місії. Нею запропоновано вважати створення матеріально-технічного базису, необхідного для виконання місії країни загалом. Остання може бути диференційована залежно від ролі країни у світі, в Європі та для власного населення. По відношенню до глобальної економіки на Україну доцільно покласти місію світового виробника і постачальника якісних продуктів харчування, у регіональному вимірі – головного транс'європейського міжнародного транзитера та провідного лікувально-оздоровчого і курортно-туристичного центру Європи, по відношенню до власного населення – ефективної держави як соціального архітектора і менеджера.

Реструктуризація промислового виробництва має здійснюватись на основі державного стратегічного планування. Воно передбачає розробку системи довго-, середньо- та короткострокових прогнозів, визначення низки взаємопов'язаних цілей соціально-економічного і технологічного розвитку першого, другого і третього порядку,

розроблення довгострокових концепцій, середньострокових програм та індикативних планів, створення інститутів організації і виконання намічених завдань, методів контролю та механізмів відповідальності за досягнення намічених результатів.

Відзначено, що фактичний стан промисловості свідчить про її перебування на етапі експортно орієнтованого розвитку сировинної спрямованості та інверсивного типу, утвореного внаслідок деіндустріалізації та економічного занепаду. Для цього етапу характерне превалювання «вертикальної» («жорсткої») моделі промислової політики. З цих міркувань інструментарій політики, яка має проводитись в Україні, повинен забезпечити певну селективність по відношенню до суб'єктів і об'єктів політики з точки зору визначення пріоритетів, спрямування ресурсів і формування відповідної мотивації до діяльності у тих чи інших сферах виробництва.

Напрямами реформування промисловості мають стати, по-перше, оптимізація структури промислового виробництва з його переважною орієнтацією на потреби внутрішнього ринку та матеріально-технічне забезпечення здійснення місії країни у світі та євро регіоні; по-друге, ліквідація критичного зносу та інноваційно-технологічна модернізація виробництва; по-третє, інвестиційне забезпечення структурних змін і технологічної модернізації.

Тактика структурних змін має вибудовуватись із необхідності орієнтації, з одного боку, на конкретні сегменти внутрішнього і зовнішнього ринків, де вітчизняні товаровиробники мають або можуть швидко отримати конкурентні переваги та забезпечити виконання місії країни, спираючись на внутрішні сприятливі умови і державну підтримку, з іншого – на кардинальне розширення власного виробництва до досягнення паритету або переважання у тих секторах внутрішнього ринку, де сьогодні переважає або домінує імпорту і які мають найбільші обсяги від'ємного торговельного сальдо, здійснюючи політику активного імпортозаміщення і протекціонізму, розвиваючи виробництво заміщуючої продукції. Використання державних холдингових компаній і державного замовлення має стати ключовим елементом державного стимулювання випереджаючого розвитку виробництва продукції переробних галузей, насамперед наукомістких і високотехнологічних виробництв, які замикають на собі міжгалузеві технологічні ланцюги й можуть розглядатись як «точки зростання» через здатність створювати мультиплікативний ефект підвищення економічної та інноваційної активності в суміжних виробництвах.

При виборі галузевих пріоритетів перевага має віддаватися тим виробництвам, що забезпечать здійснення країною своєї місії. Основна увага має бути зосереджена на відновленні потенціалу вітчизняного машинобудування та легкої промисловості, диверсифікації та розширенні асортименту продукції хімічної промисловості та гірничо-металургійного комплексу, їхньому пристосуванню до потреб внутрішнього ринку.

Звернуто увагу, що технологічна модернізація промисловості неможлива без суттєвої активізації інноваційної діяльності її суб'єктів. У цьому сенсі першочерговими мають стати заходи щодо надійного законодавчого захисту прав власності, в тому числі інтелектуальної, що унеможливить її рейдерське захоплення, дозволить зменшити ризики інноваційної діяльності та стимулює суб'єктів до пошуку можливостей власного розвитку на основі фактора інновацій. Крім того, доцільно забезпечити формування повноцінної цілісної національної інноваційної системи; переглянути підходи до

формування структури досліджень і розробок у промисловості; здійснювати надання державного фінансування на прикладні розробки на умовах державного замовлення та їх обов'язкового подальшого впровадження; запровадити економічні, насамперед податкові, стимули для інноваційної діяльності суб'єктів і впровадження інновацій у виробництво; створити умови для інтеграції державних наукових установ із виробничими структурами, об'єднаних спільним ринком, з подальшим утворенням науково-виробничих комплексів і застосуванням державного замовлення на їх продукцію.

Обґрунтовано, що в існуючих економічних умовах і враховуючи незадовільний стан науково-технічної сфери в Україні, основною моделлю здійснення технологічного розвитку економіки на середньостроковий період має стати модель «наздоганяючої модернізації», в основу якої покладено технологічні запозичення. Доцільним є також застосування власних, готових до впровадження науково-технологічних розробок, які в країні є, але поки не в тій кількості, щоб забезпечити масштабну модернізацію.

Важливим питанням у проведенні ефективних структурно-технологічних змін є регулювання і активізація процесів вертикальної інтеграції виробництва. Наявність в Україні великих інтегрованих структур, насамперед у пріоритетних високотехнологічних секторах, сприятиме підвищенню стійкості вітчизняних підприємств в умовах загострення міжнародної конкуренції. Окремим способом консолідації за стимулюючої ролі держави може бути викуп останньою частини акцій підприємств у обсягах, які дозволяють контролювати або блокувати їх діяльність з подальшим створенням на базі цих підприємств інтегрованих корпоративних об'єднань зі змішаною (державно-приватною) або державною формою власності. Формування інтегрованих структур має супроводжуватись одночасним створенням містких ринків для їх продукції як мінімум у два способи – через застосування державного замовлення та шляхом введенням захисних бар'єрів для доступу на внутрішній ринок аналогічних іноземних товарів.

Проведення структурно-технологічної модернізації виробництва неможливе без зростання інвестиційної активності суб'єктів і винайдення резервів кардинального збільшення обсягів інвестиційних ресурсів. Тому напрямами інвестиційної політики мають стати такі, як: створення умов для зростання обсягів власних коштів підприємств та їх використання на інвестиційні цілі через запровадження інвестиційних податкових кредитів, пільг і премій; розширення обсягів державного інвестування пріоритетних сфер; створення грошово-кредитного механізму довгострокового інвестиційного кредитування у вигляді цільового рефінансування Національним банком України спеціально визначених комерційних банків під розширення пропозиції «довгих» грошей для реалізації інвестиційних програм і проектів; створення механізму міжгалузевого перетікання капіталу із сировинних і низько технологічних секторів у переробні високотехнологічні, що належать до пріоритетних.

Відзначено, що успіх стратегії та політики розвитку вітчизняної промисловості неможливий без кардинального підвищення якості державного управління, запровадження механізмів відповідальності представників державного апарату за виконання намічених цільових показників стратегії. Існуюча недосконалість інституційного та політичного устрою країни не повинна бути приводом для відмови від проведення за активної участі держави структурно-технологічної модернізації виробництва. Інституційні та господарські реформи мають відбуватись паралельно. Позитивні зміни у

виробництві сприятимуть позитивним змінам в інституційному устрої, які з часом лише посилять і закріплять перші.

Наголошено на важливості вдосконалення інституту держави як розробника «правил гри» та контролера їх виконання, як інструменту перерозподілу ресурсів країни, регулятора і власника одночасно. Конфлікт інтересів, що виникає при цьому, не повинен розв'язуватись за рахунок відмови від якоїсь з функцій, оскільки всі вони забезпечують органічну цілісність політики розвитку. Його розв'язання вбачається у інституційному відокремленні функцій держави як суб'єкта економічної політики і як власника. Функції регулятора необхідно залишити за виконавчою владою, а функції власника зосередити у приналежних державі корпоративних об'єднаннях.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і нове вирішення важливої науково-практичної проблеми – розвиток та обґрунтування теоретичних засад і практичних механізмів державної політики структурно-технологічної модернізації промисловості України як невід'ємного засобу реалізації соціально-ендогенної стратегії її розвитку. Це дозволило сформулювати такі висновки концептуально-теоретичного, методологічного та науково-практичного характеру:

1. Проведення структурно-технологічних перетворень у виробництві потребує відповідного теоретичного обґрунтування цілей, змісту і значення процесів модернізації суспільства та економіки загалом і встановлення їх зв'язку з політикою держави щодо промисловості зокрема. Модернізація, за своєю суттю, представляє собою процес суспільно-політичних і господарських трансформацій, що мають характер національної стратегії і виступають специфічним предметом суспільного договору. На відміну від існуючих еволюційно-закономірної та мобілізаційно-наздоганяючої концепцій модернізації це дозволяє розглядати її як інституційний механізм прискорення безконфліктного і взаємовигідного переходу суспільства, держави та бізнесу на якісно новий рівень їх взаємодії та розвитку. Суспільно-договірний характер модернізації, з одного боку, має ґрунтуватися на діалектичному поєднанні трьох її складових – соціальної, інституційної і технологічної, а з іншого – зумовлюється ефективністю індустриальних перетворень, що генерують потенціал соціальних і технологічних змін та реалізуються через промислову політику.

2. Альтернативою структуралістській і директивній методологічним платформам формування уявлень щодо змісту промислової політики може виступити більш витончене її розуміння в категоріях інституціональної теорії. Промислова політика представляє собою спосіб реалізації державою через промисловість корпоративних, приватних, суспільних інтересів окремих груп впливу шляхом встановлення партикулярних чи універсальних норм господарювання, що зумовлюють зміни у системі прав власності й відповідно у мотивації суб'єктів і результатах розвитку промислових видів діяльності. Такий підхід дозволяє виявляти і регулювати взаємозв'язок технологічного, соціального та інституційного напрямів модернізації та забезпечувати виконання її задач.

3. Особливості моделей промислової політики формувалися і еволюціонували під впливом стадій розвитку, на яких перебували економіки країн та які можуть бути умовно виділені згідно з відповідною теоретичною концепцією. Моделі промислової політики та їх особливості для кожної стадії розвитку доцільно виділяти і характеризувати за критеріями рівнів суб'єктної селективності засобів політики, прямого перерозподілу державою ресурсів країни для стимулювання розвитку та збереження безпечного рівня автономності національної економіки по відношенню до світової. Це дає можливість сформулювати теоретичне підґрунтя і розкрити основні риси, які мають бути притаманні сучасній модифікації промислової політики України відповідно до її стадії розвитку.

4. Унаслідок розгортання третьої світової промислової революції й зумовленого нею курсу розвинених країн на реіндустріалізацію та рещоринг, з одного боку, і швидкої індустріалізації ряду великих країн, що розвиваються, та відповідного збільшення попиту на природні ресурси у світі – з іншого, існує небезпечна тенденція наростання технологічної відсталості України, втрати нею конкурентних переваг у вартості та якості трудових ресурсів, нівелюватиметься потенціал ендогенного розвитку за рахунок технологічного оновлення й відповідно посилюватиметься за рахунок сировинно-ресурсних факторів. Це обумовлює необхідність відмови від екзогенної та переходу на ендогенну модель зростання економіки і формування відповідної промислової політики модернізації виробництва на основі урахування внутрішніх споживчих та інвестиційних потреб.

5. Внутрішній ринок України характеризується наявністю самовідтворюваного явища («пастки») сировинної обтяженості, за якого домінує споживання сировинно-мінеральних продуктів при наднизькому попиті на споживчі та інвестиційні товари, що на тлі зовнішньої кон'юнктури посилює низькотехнологічний характер виробництва. У цьому зв'язку при розробленні заходів державної політики щодо виходу із зазначеної «пастки» доцільно віддати перевагу заходам зі стимулювання попиту у пріоритетних секторах, зокрема через механізм державного замовлення.

6. У промисловості існує значний внутрішній нереалізований потенціал міжгалузевого переструктурування за рахунок удосконалення її виробничо-технологічної організації. Зокрема, недоотримання суттєвих обсягів доданої вартості в переробній промисловості є наслідком домінування у ній процесів виготовлення продукції з іноземних товарів проміжного споживання та випуску вузькопрофільних комплектуючих на експорт на тлі незамкненості технологічних циклів і низької локалізації виробництва кінцевої продукції усередині країни. Тому організаційне вдосконалення виробництва має відбуватися на основі формування за участі держави відсутніх технологічних і управлінських ланок і створення вертикально інтегрованих компаній зі змішаною власністю.

7. Процеси відтворення основного капіталу порушені внаслідок впливу на них контрпродуктивних інвестиційних факторів. Зокрема, в інвестиційній діяльності наявні ефекти інвестиційної квазіактивності та інсайдерської алокації кредитних ресурсів. Суть першого у щорічній фіксації динамічного приросту інвестицій на тлі наростаючого зносу основних засобів, що свідчить про перерозподіл, а не створення і відтворення власності через інвестиції. Проявом другого є недоступність банківських ін-

вестиційних кредитів для підприємств, що не належать власникам банків. У зв'язку з цим для мінімізації дії першого ефекту надання податкових і кредитних стимулів суб'єктам слід пов'язувати з вимогою щодо нормалізації ними відтворення основного капіталу. Мінімізація впливу другого може бути забезпечена за рахунок створення спеціального фінансового інституту розвитку, доступність інвестиційних ресурсів якого для усіх суб'єктів господарювання країни має бути закріплена законодавчо.

8. В економіці сформувалась залежність між фактичним фіскальним навантаженням і деформаціями у структурі виробництва. Її проявом є невідповідність у галузевих структурах сплачених податків і виробництва – перманентне зниження у галузях первинної та завищення у галузях поглибленої переробки сплачених податків порівняно із реалізацією продукції. Це явище напряму пов'язано зі ступенем монополізації та офшоризації виробництва, а тому структурний контекст промислової політики має бути доповнений заходами щодо демонополізації та деофшоризації.

9. При розробленні та реалізації ефективної промислової політики в Україні слід урахувати ряд наявних організаційно-управлінських та інституційних обмежень. Зокрема, наразі у промисловій політиці країни превалюють короткострокові цілі стабілізації фінансового і матеріально-технічного стану суб'єктів без орієнтації на їх довгостроковий розвиток. Відсутній моніторинг результативності промислової політики, у виборі суб'єктів підтримки переважають галузеві підходи над проектними. Інструментарій політики характеризується вузькістю та некомплементарністю. При розробленні політики ігнорується специфіка вітчизняного економічного та інституційного середовища, що викривлює мотивацію суб'єктів у виборі пріоритетів політики і зумовлює її суспільну неефективність.

10. Державне управління процесами модернізації характеризується інституційною дисфункціональністю, що проявляється у нерозвиненості інституційного механізму формалізації та реалізації державою суспільних інтересів і ненормативній інституціалізації формування влади бізнес-групами, що зумовлює трансформацію корпоративних цілей у офіційні національні та їх невідповідність суспільним. Також існує неієрархічна поліцентричність державного управління та неузгодженість управлінських рішень різних рівнів у проведенні промислової політики, що мінімізує ефективність впливу держави на розвиток галузі. У зв'язку з цим організація державного управління промисловістю має здійснюватися на методологічних принципах моноцентричності, проектного менеджменту і стратегічного планування.

11. У господарській системі країни мають місце прояви недосконалості інституту власності при управлінні промисловістю, що характеризується зміцненням в Україні моделі інституційного порядку обмеженого доступу. Її наслідком є поширення феномену «неефективного власника», орієнтованого на отримання «неінноваційних» прибутків, деструкція відтворення капіталу та праці, демотивація підприємницької та інноваційної діяльності. Через це напрями реформування інституту власності мають формуватись з огляду на чітке регламентування і взаємоузгодження формальних норм діяльності держави, бізнесу та суспільства за принципом їх взаємовигідного і неконфліктного співробітництва.

12. Окремим засобом забезпечення структурних змін і модернізації виробництва в Україні слід розглядати інститути розвитку – спеціальні, створювані державою на

особливих умовах, господарсько-територіальні структури, завданнями яких мають стати: підтримка інноваційної діяльності; інвестиційне кредитування реального сектора; створення «точок зростання» виробництва; розвиток інфраструктури; подолання регіональних диспропорцій розвитку. У зв'язку з цим доцільне одночасне взаємоузгоджене створення і використання інститутів розвитку інноваційного, фінансово-інвестиційного, виробничого і територіально-просторового спрямування, що дозволить досягти кумулятивного ефекту при генеруванні нових і розширенні існуючих ринків і виробництв, подоланні міжрегіональних розривів.

13. Застосування як інститутів розвитку спеціальних економічних зон є важливим засобом реалізації регіонального аспекту промислової політики. Їх доцільно використовувати насамперед для подолання депресивності територій та міжрегіонального вирівнювання, виходячи з позиції про неможливість соціогосподарського аспекту модернізації країни без його забезпечення в межах окремих територій. Для цього слід скоригувати критерії ідентифікації депресивних територій та підходи до надання преференцій на основі застосування системи виробничих, відтворювальних, соціально-демографічних і екологічних показників, зведених у інтегральний індекс депресивності території. Отримання територією статусу СЕЗ має відбуватися у випадках, якщо її індекс депресивності менший за нормативно встановлене порогове значення. При створенні СЕЗ на депресивній території слід застосовувати спеціальні податкові режими ведення господарської діяльності суб'єктів у межах території, зважаючи на її індекс депресивності.

14. Державні вертикально-інтегровані компанії мають відіграти особливу роль в якості інститутів розвитку при замиканні технологічних ланцюгів і виконанні функції головного «агента» модернізації, що пов'язано з наявною інституційно обумовленою обмеженістю приватних суб'єктів забезпечити структурно-технологічні перетворення. Також на ці компанії слід покласти функції «точок зростання» у пріоритетних секторах, «фінансових донорів» модернізації та підтримки екологозбалансованого природокористування за принципом справедливості поколінь. Розміри державного і приватного секторів слід формувати з огляду на їх здатність забезпечити модернізацію у певному господарському середовищі. Управління державною власністю в Україні слід гармонізувати на засадах відповідних рекомендацій ОЕСР.

15. У процесах модернізації слід активно застосовувати державне замовлення, відповідно його реформувавши. Наразі системи державного замовлення і державних закупівель в Україні за своїм регуляторним впливом на суб'єктів і суспільство загалом є деструктивними і дестимулюючими. Серед чинників виродження інституту державного замовлення слід відзначити: відсутність єдиного технологічного циклу задоволення суспільних потреб через держзамовлення; невідповідність пріоритетів формування замовлення загальнодержавним цілям; функціонування державних закупівель поза інституційними рамками державного замовлення, що зумовлює необґрунтоване з позицій національних інтересів використання державних коштів.

16. Основним напрямом відновлення регулюючої і стимулюючої функції державного замовлення у проведенні промислової політики має стати впровадження у вітчизняну практику принципово нового інституту – державної контрактної системи – господарського механізму задоволення суспільних потреб через держзамовлення. У рам-

ках створення цього інституту мають бути запроваджені обґрунтування і планування замовлення на основі нормативів потреб, здійснена повна інтеграція державних закупівель у систему державного замовлення та забезпечена неможливість закупівель поза рамками замовлення, створені спеціальні механізми використання держзамовлення для розвитку внутрішнього виробництва, усунуто посередництво в реалізації державних контрактів, налагоджена система моніторингу і контролю за реалізацією замовлення.

17. Структурно-технологічна модернізації промисловості має здійснюватись у рамках відповідної стратегії розвитку галузі, яка за своїм характером повинна бути соціально-ендогенною, вибудовуватись на основі положень теорії ендогенного зростання, стадій розвитку, інституціональної, стратегічного планування, мати чітку ієрархію пріоритетів і систему механізмів їх реалізації. Стратегічні та нішеві галузеві пріоритети розвитку промисловості слід визначати виходячи з ідентифікації місії країни на світовому, європейському і національному рівнях. У зв'язку з цим доцільним вбачається орієнтація на виконання країною функцій світового виробника продовольства, європейського транзитера та лікувально-туристичного центру, ефективної держави як соціального архітектора і менеджера для власного населення.

18. Для реалізації стратегії та адекватного врахування інституційного середовища і стадії розвитку економіки вітчизняну модифікацію політики структурно-технологічної модернізації промисловості слід формувати через інтегральне поєднання нормативних моделей промислової політики з превалюванням інструментарію «вертикальної» моделі, спрямованої на технологічне переоснащення діючого і створення нового виробництва переважно на основі технологічних запозичень, та її доповнення засобами «горизонтальної» моделі для активізації підприємницької та інноваційної діяльності суб'єктів. Особливістю модифікації є акцент на використанні державою у пріоритетних секторах спеціальних інститутів для стимулювання як попиту – через інститут державного замовлення, – так і пропозиції – через інститути розвитку.

19. Тактика структурних змін у рамках політики модернізації має вибудовуватись із необхідності орієнтації, з одного боку, на конкретні сегменти внутрішнього і зовнішнього ринків, де вітчизняні товаровиробники мають або можуть швидко отримати конкурентні переваги та забезпечити виконання місії країни, спираючись на внутрішні сприятливі умови і державну підтримку, з іншого – на кардинальне розширення власного виробництва до досягнення паритету або переважання у тих секторах внутрішнього ринку, на яких сьогодні переважає або домінує імпорту і які мають найбільші обсяги від'ємного торговельного сальдо, здійснюючи політику активного імпортозаміщення і протекціонізму, розвиваючи виробництво заміщуючої продукції. При цьому використання державних холдингових компаній і державного замовлення має стати ключовим елементом державного стимулювання випереджаючого розвитку виробництва продукції переробних галузей.

20. Основними напрямками політики модернізації у частині стимулювання інноваційно-інвестиційної активності суб'єктів мають стати: створення науково-виробничих об'єднань із державною власністю шляхом інтеграції державних наукових установ і приватних суб'єктів виробництва за принципом комплементарності досліджень і технологій або технологічних платформ; запровадження інвестиційних додаткових кредитів, пільг і премій для підприємств; використання грошово-кредитного

механізму довгострокового інвестиційного кредитування у вигляді цільового рефінансування Національним банком України спеціально визначених комерційних банків під розширення пропозиції «довгих» грошей для реалізації інвестиційних програм і проектів.

21. Успіх стратегії розвитку вітчизняної промисловості можливий за кардинального підвищення якості державного управління, запровадження механізмів відповідальності представників державного апарату за виконання намічених цільових показників стратегії. Слід вдосконалити інститут держави як розробника «правил гри» та контролера їх виконання, як інструменту перерозподілу ресурсів країни, регулятора і власника одночасно. Конфлікт інтересів, що виникає при цьому, має бути розв'язаний шляхом інституційного відокремлення функцій держави як суб'єкта економічної політики і як власника. Функції регулятора необхідно залишити за виконавчою владою, а функції власника зосередити у приналежних державі корпоративних об'єднаннях, які мають сформувати нову структуру виробництва і забезпечити модернізацію країни.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кіндзерський Ю. В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації : монографія / Ю. В. Кіндзерський ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2013. – 536 с.

2. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення : монографія / [О. М. Алимов, А. І. Даниленко, В. М. Трегобчук та ін.] ; редкол.: С. І. Пирожков (відп. ред.) [та ін.] ; НАН України, Об'єднаний ін-т економіки. – К., 2005. – 540 с. (§1.1. Інституціональна система України: особливості та проблеми реформування (с. 16–31) – у співавторстві з В. Зимовцем, особистий внесок – аналіз перспектив інституційних змін в Україні у форматі відносин між владою та суспільством, с. 18–20; §1.2. Стратегічні пріоритети модернізації інституціональної системи (с. 31–39) – у співавторстві з В. Кононенко, особистий внесок – висвітлення ролі інституту держави в сучасній економіці, с. 34–36; післямова (с. 500–509) – у співавторстві з В. Трегобчуком, особистий внесок – с. 500–504).

3. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи структурно-інноваційних трансформацій : монографія / [Ю. В. Кіндзерський; М. М. Якубовський, І. О. Галиця та ін.] ; відп. ред. Ю. В. Кіндзерський ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2007. – 408 с. (особистий внесок: передмова (с. 9–22); §1.3. Державна контрактна система в реалізації промислової політики (с. 54–63) – у співавторстві з Н. Гончаровою, особистий внесок – висвітлення досвіду державного господарювання в США через федеральні контракти, с. 54–57; §4.2. Консолідація промислового капіталу в світі та Україні (с. 257–278) – у співавторстві з Г. Паламарчук, особистий внесок – аналіз тенденцій консолідації капіталу в західноєвропейських країнах та США, с. 257–265; §4.3. Можливості сіткової організації промислового виробництва (с. 278–307) – у співавторстві з Г. Паламарчук, особистий внесок – висвітлення концепцій організації сіткових структур ведення господарської діяльності, с. 279–285; післямова (с. 378–383)).

4. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів : монографія у 2-х ч. – Ч. 2 / [А. А. Гриценко, В. Д. Лагутін, Є. В. Ромат та ін.] ; за ред. В. М. Гейця, А. А. Мазаракі ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2008. – 273 с. (§8.1 Поєднання фінансового та промислового капіталу: світові тенденції та завдання для України (с. 216–232) – у співавторстві з Г. Паламарчук, особистий внесок – аналіз зарубіжного досвіду та моделей формування ФПП, с. 216–220).

5. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку : монографія / [Ю. В. Кіндзерський, М. М. Якубовський, І. О. Галиця та ін.] ; за ред. Ю. В. Кіндзерського ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2009. – 928 с. (особистий внесок: передмова (с. 10–20); §1.5. Промислова політика як регулятор перетворень у промисловості (с. 73–97); §1.6. Еволюція моделей промислової політики (с. 98–124); §2.1. Тенденції промислового виробництва (с. 132–161); §2.4. Ризики для промисловості в рамках СОТ (с. 199–217); післямова (с. 877–887)).

6. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія / [В. М. Геєць, Л. В. Шинкарук, Т. І. Артџомова та ін.] ; за ред. Л. В. Шинкарук ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011. – 696 с. (особистий внесок: п. 3.4.4. Інститут держави та конкурентоспроможність промисловості (с. 432–444)).

7. Проблеми, напрями та чинники сприяння розвитку внутрішнього ринку України (реальний сектор економіки) : монографія / [Л. В. Дейнеко, Т. О. Осташко, В. О. Точилін та ін.] ; за ред. А. І. Даниленка [та ін.] ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2013. – 292 с. (§3.2. Активізація інвестиційних процесів і покращення інвестиційного клімату як складові розвитку внутрішнього ринку (с. 224–241) – у співавторстві з В. Гуменюком, особистий внесок – аналіз стану інвестиційної діяльності в Україні, с. 224–234).

8. Киндзерский Ю. Институциональная деструкция государства и проблемы промышленной политики в Украине / Ю. Киндзерский // Общество и экономика. – 2009. – № 8–9. – С. 43–56. – (Российская Федерация; РИИЦ).

9. Галица И. А. Совершенствование управления инновационным развитием в постсоциалистических странах / [И. А. Галица, Н. Н. Шевченко, А. С. Галица, Ю. В. Киндзерский] // Экономическое возрождение России. – 2010. – № 1(23). – С. 19–26. (Особистий внесок – висвітлення окремих особливостей організації державного управління інноваційними процесами в економіці, с. 19–20). – (Российская Федерация; РИИЦ).

10. Киндзерский Ю. Деформация института собственности в Украине и проблемы формирования эффективного собственника в неэффективном государстве / Ю. Киндзерский // Вопросы экономики. – 2010. – № 7. – С. 123–134. – (Российская Федерация; RePec, РИИЦ).

11. Киндзерский Ю. Институты развития: принципы формирования и проблемы использования в экономических преобразованиях / Ю. Киндзерский // Общество и экономика. – 2010. – № 7–8. – С. 57–78. – (Российская Федерация; РИИЦ).

12. Киндзерский Ю. Риски межрегиональной дифференциации в Украине и возможности их устранения / Ю. Киндзерский // Общество и экономика. – 2011. – № 1. – С. 66–88. – (Российская Федерация; РИИЦ).

13. Киндзерский Ю. О дискуссии вокруг категориальных и идеологических аспектов модернизации в постсоветских странах / Ю. Киндзерский // Общество и экономика. – 2011. – № 11–12. – С. 253–274. – (Российская Федерация; РИИЦ).

14. Кіндзерський Ю. Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні / Ю. Кіндзерський, Г. Паламарчук // Економіка України. – 2006. – № 8. – С. 19–29. (Особистий внесок – аналіз сучасних концепцій конкурентоспроможності, с. 19–23).

15. Кіндзерський Ю. Інституціональні аспекти відтворення у контексті структурних трансформацій / Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 4–13; № 2. – С. 4–12.

16. Якубовський М. Концептуальні основи стратегії розвитку промисловості України на період до 2017 року / М. Якубовський, В. Новицький, Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2007. – № 11. – С. 4–20. (Особистий внесок – аналіз основних тенденцій розвитку світової промисловості (с. 4–6), обґрунтування напрямів удосконалення організаційного устрою промисловості України (с. 15–16)).

17. Кіндзерський Ю. Суперечності та завдання поєднання фінансового та промислового капіталів в Україні / Ю. Кіндзерський // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2009. – № 2 (16). – С. 155–160.

18. Кіндзерський Ю. Цілі, інструменти та моделі промислової політики в економічних перетвореннях / Ю. Кіндзерський // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2009. – № 5. – С. 5–18.

19. Кіндзерський Ю. Розбудова державних корпорацій як інституту розвитку вітчизняного виробництва / Ю. Кіндзерський // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – 2009. – Вип. 37–3. – С. 54–60.

20. Кіндзерський Ю. Ризики розвитку промисловості і пріоритети політики її реформування в стратегії економічних перетворень в Україні / Ю. Кіндзерський // Економіка промисловості. – 2010. – № 4 (52). – С. 44–52. – (РИИЦ).

21. Кіндзерський Ю. Економічний розвиток і трансформація промислової політики в світі: уроки для України / Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2010. – № 5. – С. 4–15 ; № 6. – С. 14–22.

22. Киндзерский Ю. Особенности развития института собственности в системе мер преодоления промышленной отсталости / Ю. Киндзерский // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. – 2010. – Вип. 38–1. – С. 61–69.

23. Кіндзерський Ю. До питання створення і забезпечення дієвості банку розвитку в Україні / Ю. Кіндзерський // Економіст. – 2011. – № 5. – С. 65–69.

24. Кіндзерський Ю. Особливості розвитку світової промисловості та їх вплив на формування екзогенних обмежень для виробництва в Україні / Ю. Кіндзерський // Економіст. – 2011. – № 12. – С. 9–13. – (RePec).

25. Кіндзерський Ю. Суперечності формування та резерви вдосконалення структури виробництва і внутрішнього ринку / Ю. Кіндзерський // Економіст. – 2012. – № 8. – С. 15–22. – (RePec).

26. Кіндзерський Ю. Інвестиційні обмеження та ризики структурних перетворень / Ю. Кіндзерський // Економіст. – 2012. – № 10. – С. 33–40. – (RePec).

27. Кіндзерський Ю. Дисфункції державної політики в промисловості та умови їх усунення / Ю. Кіндзерський // Економіст. – 2012. – № 12. – С. 20–25. – *(RePec)*.
28. Кіндзерський Ю. Місія промисловості, її стратегічні та структурно-інноваційні пріоритети / Ю. Кіндзерський // Економіст. – 2013. – № 8. – С. 8–14. – *(RePec)*.
29. Кіндзерський Ю. До питання формування стратегії розвитку промисловості, політики та механізмів її реалізації: організаційні та інвестиційні механізми реалізації стратегії / Ю. Кіндзерський // Економіст. – 2013. – № 9. – С. 27–32. – *(RePec)*.
30. Кіндзерський Ю. Приватизація чи одержавлення? Дилеми вибору в контексті модернізаційного курсу / Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2013. – № 11. – С. 29–40.
31. Кіндзерський Ю. Засади ефективного управління державним сектором і нова хвиля держкапіталізму в світі: висновки для України / Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2013. – № 12. – С. 40–52.
32. Кіндзерський Ю. Причини виродження стимулюючої ролі держзамовлення / Ю. Кіндзерський // Економіст. – 2014. – № 2. – С. 20–26. – *(RePec)*.
33. Кіндзерський Ю. Вектори реформування державного замовлення та створення державної контрактної системи / Ю. Кіндзерський // Економіст. – 2014. – № 3. – С. 23–28. – *(RePec)*.
34. Кіндзерський Ю. Державне замовлення у світі та особливості його застосування у політиці розвитку: уроки для України / Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2015. – № 3. – С. 4–25.
35. Соколенко С. Кластерний механізм інноваційного розвитку / С. Соколенко, Ю. Кіндзерський // Проблемы и перспективы инновационного развития экономики : сборник материалов XII Международной научно-практической конференции – К., 2007. – С. 511–513. (*Особистий внесок – висвітлення тенденцій кластеризації світової економіки під впливом НТП*).

АНОТАЦІЯ

Кіндзерський Ю. В. Державна політика структурно-технологічної модернізації промисловості. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – Київ, 2015.

Розроблено основи соціально-ендогенної стратегії розвитку промисловості та обґрунтовано напрями і механізми державної політики структурно-технологічної модернізації галузі як засобу реалізації стратегії. У цьому контексті проаналізовано зміст категорії «модернізація» й запропоновано розглядати її як специфічний предмет суспільного договору з приводу політичних і господарських трансформацій в країні. Виділено соціальну, інституційну і технологічну складові модернізації, показано їх діалектичну єдність. Висвітлено світовий досвід застосування промислової політики у забезпеченні технологічної модернізації, представлено еволюцію моделей політики на

різних стадіях суспільного розвитку та обґрунтовано необхідність урахування стадійного підходу при розробленні вітчизняної модифікації політики. Викрито вади вітчизняної промислової політики, що зумовили деіндустріалізацію країни. З'ясовано інституційні обмеження модернізації, пов'язані з інститутами держави і власності. Акцентовано увагу на доцільності застосування державою спеціальних інститутів для стимулювання попиту і пропозиції у пріоритетних секторах. У цьому аспекті висвітлено засади використання інститутів розвитку фінансового, виробничого і просторово-територіального спрямування для стимулювання пропозиції, а також напрями впровадження інституту державної контрактної системи для підвищення ролі державного замовлення у стимулюванні попиту.

Ключові слова: модернізація, промислова політика, інститути розвитку, спеціальні економічні зони, банк розвитку, державний сектор, державне замовлення, державна контрактна система.

АННОТАЦІЯ

Киндзерский Ю. В. Государственная политика структурно-технологической модернизации промышленности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины». – Киев, 2015.

Разработаны основы социально-эндогенной стратегии развития промышленности Украины, выступающей в качестве ключевого, но отсутствующего в настоящее время, системообразующего элемента организации государственного управления отраслью. Для реализации стратегии предложена адекватная институциональной среде и стадии развития модификация государственной политики структурно-технологической модернизации промышленности, в которой доминирует инструментарий нормативной «вертикальной» модели промышленной политики, направленный на технологическое переоснащение производства преимущественно на основе технологических заимствований, и в виде дополнения включены средства «горизонтальной» политики для активизации предпринимательской и инновационной деятельности субъектов. Особенностью модификации является акцент на использовании государством специальных институтов для стимулирования спроса (институт госзаказа) и предложения (институты развития) в пріоритетных секторах производства.

Предложено толкование категории «модернизация» как специфического предмета общественного договора относительно политических и хозяйственных трансформаций в стране, имеющих характер национальной стратегии развития. Выделено три диалектически связанных составляющих модернизации – социальная, институциональная и технологическая. Показана их зависимость от эффективности индустриальных преобразований. В этой связи проанализирован мировой опыт промышленной политики как средства технологической модернизации на разных стадиях развития

общества и указана необходимость учета стадийного подхода в разработке отечественной модификации политики.

Категорию «промышленная политика» представлено в институциональном ракурсе как способ реализации государством через промышленность интересов групп влияния, ведущий к изменению в системе прав собственности и мотивации субъектов к развитию тех или иных видов промышленной деятельности. В этом ключе проанализированы недостатки и ограничения проводившейся в Украине промышленной политики. Установлена институциональная дисфункциональность государственного управления процессами модернизации, проявляющаяся в отсутствии институционального механизма формализации и реализации государством интересов общества и ненормативной институализации формирования власти бизнес-группами, обуславливающей трансформацию корпоративных целей в официальные национальные и их несоответствие общественным. Выявлена неиерархическая полицентричность государственного управления и несогласованность управленческих решений разных уровней в проведении промышленной политики, что минимизирует ее эффективность. В связи с этим разработаны предложения по организации государственного управления промышленностью на принципах единого управленческого начала, проектного менеджмента и стратегического планирования.

Определены условия и сферы применения институтов развития финансово-инвестиционной, производственной, инфраструктурной и территориально-пространственной направленности для стимулирования процессов модернизации производства. Выделены специфические признаки, принципы и риски создания институтов развития. Показана целесообразность использования специальных экономических зон в региональном аспекте промышленной политики для преодоления депрессивности территорий. Скорректированы критерии идентификации депрессивных территорий, подходы к предоставлению преференций посредством использования системы производственных, воспроизводственных, социально-демографических и экологических показателей, сведенных в интегральный индекс депрессивности территории. Предложены источники финансирования, направления деятельности и подходы к формированию корпоративной структуры украинского банка развития. Обоснована возможность использования государственных вертикально интегрированных компаний в качестве «агента» модернизации и «точек роста» в приоритетных секторах промышленности, «финансовых доноров» модернизации, субъектов поддержки экологически сбалансированного природопользования. Разработаны направления активизации роли государственного заказа в стимулировании производства посредством создания принципиально нового для Украины института – государственной контрактной системы.

Ключевые слова: модернизация, промышленная политика, институты развития, специальные экономические зоны, банк развития, государственный сектор, государственный заказ, государственная контрактная система.

ANNOTATION

Kindzerskyi Yu. V. The state policy of structural and technological modernization of the industry. – Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Economic Sciences, specialty 08.00.03 – Economics and Management of National Economy. – State Institution «Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine». – Kyiv, 2015.

The thesis develops the bases of the socio-endogenous strategy of industrial development and justifies the mechanisms of the state policy of structural and technological sectoral modernization as a means to implement this strategy. In this context, the author analyzes the content of the category "modernization" and proposes to consider it as a specific subject of social contract on political and economic transformations in a country. He highlights the social, institutional and technological components of modernization and shows their dialectical unity. The thesis highlights the global experience of industrial policy to provide technological modernization, presents the evolution of policy models in different stages of social development and justifies the necessity of taking into account the phasic approach when developing national policy modification. Exposed various shortcomings of the national industrial policy that led to de-industrialization of the country. The author reveals various institutional constraints of the modernization related to state institutions and property. Attention is focused on the feasibility of special state institutions to stimulate supply and demand in the key sectors. In this context, the author provides the basis principles of the use of financial institutions and industrial and spatial-and-territorial orientation to encourage supply, as well as various guidelines to implement the civil contract system in order to enhance the role of government order in stimulating the demand.

Keywords: modernization, industrial policy, development institutions, special economic zones, development bank, public sector, government order, state contract system.

Підписано до друку 05.11.2015 р. Формат 84×108/32.
Ум. друк. арк. 2,0. Обл.-вид. арк. 2,1.
Наклад 120 прим. Замовлення № 1681

Видавець ТОВ «Конус-Ю»
01011, Київ, вул. П. Мирного, 26
Тел.: 254-4182, 254-2931
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 33 від 16.07.2002

Віддруковано ТОВ «Конус-Ю»